

इतिहास

११५

23A

अ
शो
फ
ना

शि
ला
के

४५०

3122

154

અશોકના શિલાલેખો ઉપર દૃષ્ટિપાત

લેખક:—

વિજયેન્દ્રસૂરિ

૪૫૦

અશોકના શિલાલેખો ઉપર દૃષ્ટિપાત

(ડૉ. શાહના કલ્પિત વિચારોનું નિરસન)

લેખક:—

વિદ્યાવલ્લભ ઇતિહાસ-તત્ત્વ-મહોદધિ આચાર્ય
શ્રી વિજયેન્દ્રસૂરિ

પ્રકાશક:—

શ્રી ચંદ્રો વિજયજૈન ગ્રંથમાળા—ભાવનગર.

વિ. સં. ૧૯૯૨. : : ઇ. સ. ૧૯૭૬. : : ધર્મ સં. ૧૪.

કિંમત ચાર આના.

मुद्रकः—

शेठ देवयंढ दामज
आनंढ प्रिन्टीग प्रेस
लावनगर

કિંચિદ્ વક્તવ્ય

સંવત્ ૧૯૮૯ માં માડું ચાતુર્માસ વડોદરામાં થયું તે દરમિયાન ડો. ત્રિભુવનદાસ લહેરચંદ શાહ પ્રસંગોપાત્ત મારી પાસે આવતા હતા. આમાંના એક પ્રસંગે, તેઓ હુદ્શકૃત Inscriptions of Ashoka લાંબા હતા અને તે વાંચવાનો મને આગ્રહ કર્યો હતો. આ ઉપરથી, મેં એ ગ્રંથ ૩-૪ વાર વાંચી જોયો, પણ તેમાં દાક્તર સાહેબની માન્યતા અનુસાર, મને કશુંયે ન જણાયું. અશોકના શિલાલેખોમાં, જૈનો સંબંધી અનેક સ્થળે નિર્દેશ છે એમ પણ કંઈ માલૂમ ન પડ્યું.

અશોકના ત્રીશેક લેખોમાં માત્ર એક લેખમાં, નિર્ગંથો (જૈનો) સંબંધી, એક જ વાર નિર્દેશ થયેલો છે. આ નિર્દેશ પણ તેમના ૧૪ ખડકલેખોમાં નહીં, પણ દિલ્હી-ટોપરાના સ્તંભલેખમાં ગૌણપણે જ થયેલો છે, કારણ કે સંઘો, પ્રાજ્ઞણો, આજીવિકો અને વિવિધ પંથો સાથે જ ‘ નિર્ગંથ ’ શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે.

આમ અશોકના લેખોમાં, જૈનો માટે એક જ વાર નિર્દેશ થયો છે એવી મને ખાત્રી થતાં, હું દાક્તર સાહેબનાં મંતવ્યથી ચકિત થઈ ગયો. પરિણામે અશોકના શિલાલેખો સંબંધી તેમનાં મંતવ્યને, મારા તરફથી કંઈએ સમર્થન ન મળ્યું એ કહેવાની જાગ્યે જ જરૂર છે.

તે પછી, તેમણે પોતાનાં ‘પ્રાચીન ભારતવર્ષ’ નું વિજ્ઞપ્તિ-પત્ર બતાવી, તે (પુસ્તક) માટે, અભિપ્રાય આપવા (એ પુસ્તક છપાવું તે પહેલાં જ), મને વિનંતિ કરવા માંડી. પણ તેમનાં પુસ્તકનું બરોબર વાચન કર્યા બાદ, એ સંબંધમાં મને બુદ્ધિગમ્ય રીતે સંતોષ ન થાય ત્યાં સુધી, એવો અભિપ્રાય આપવાની મેં સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ સાફ ના પાડી. હું ઇતિહાસનો વિદ્યાર્થી જ હોવાથી, મેં લીધેલો આ માર્ગ મને તો અદ્યાપિ ઉચિત જ જણાયો છે ઇતિહાસનો વિદ્યાર્થી ગમે તેમ અભિપ્રાય આપી પણ કેવી રીતે શકે ?

વડોદરાથી મુંબઈ જઈ, ત્યાં ચાતુર્માસ કર્યા બાદ, ત્યાંથી પાછા ફરતાં, હું સુરત, ખંભાત વિગેરે સ્થળોએ જઈને ભાવનગર ગયો હતો. દાકતર સાહેબનું પુસ્તક (પ્રથમ ભાગ) આ વખતે છપાઈ ગયું હતું અને તેમણે તે મને દેખાડ્યું પણ હતું. એ પુસ્તક ઉપરટપકે જોતાં, તેમાં મને કેટલીક ખામીઓ જણાઈ આવી હતી જેનું મેં દાકતર સાહેબને યોગ્ય સૂચન પણ કર્યું હતું.

ત્યારબાદ, ગયે વર્ષે માર્ચ ચાતુર્માસ વઢવાણ કેમ્પમાં થતાં, મને દાકતર સાહેબનાં પુસ્તકનો સ્વાધ્યાય કરવાની તક મળી. એ સ્વાધ્યાયથી, પુસ્તકના સંબંધમાં મારી શંકાઓ દિનપ્રતિદિન વધતી જ ગઈ. એટલામાં સુપ્રસિદ્ધ ‘પ્રસ્થાન’ માસિકમાં, પુસ્તકસંબંધી શ્રી દુર્ગાશંકર કેવળરામ શાસ્ત્રીનો રીન્સુ પ્રગટ થયો, એ રીન્સુમાંનાં કેટલાંક વાક્યોથી, પુસ્તકનું સૂક્ષ્મ રીતે અધ્યયન કરવાની મને સાહજિક રીતે ઉત્તેજના મળી. આથી પુસ્તકનું ફરીથી અધ્યયન કર્યું. એથી મારી શંકાઓ

પહેલાં કરતાં ખૂબ વધી પડી. હું જેમ જેમ પુસ્તક વાંચતો ગયો તેમ તેમ, દાકતર સાહેબનાં જેવાં પુસ્તકો બહાર પડવાથી, જૈનોને લાભ થવાને બદલે, ઉલટી હાનિ થવાનો સંભવ છે એવી મને પૂરીપૂરી ખાત્રી થઈ એને પરિણામે પુસ્તકની સમાલોચનામાં ઉતરવાની મને ઉત્કટ ઇચ્છા થઈ.

આથી મેં 'પુસ્તકનું' સમાલોચન કરવા નિમિત્તે આવશ્યક અસલ (Original) અને પ્રમાણભૂત સામગ્રીઓ એકઠી કરવા માંડી. એવી સામગ્રીઓનો સંચય કર્યા વિના, ઇતિહાસનું તુલનાત્મક અધ્યયન અને ઐતિહાસિક વિષયોનું અન્વેષણ અને સમાલોચન કરવું એ વાસ્તવિક નથી, એવો માગે સિદ્ધાન્ત જ હોવાથી, એવી સામગ્રીઓ એકઠી કરવી એ આવશ્યક હતું. એ સામગ્રીઓ છેલ્લા ૬ માસમાં જ્યાં જ્યાંથી મળી શકી ત્યાં ત્યાંથી મેં પ્રાપ્ત કરી છે અને તેનો બને તેટલો ઉપયોગ પણ મેં અઘાપિ કર્યો છે.

દાકતર સાહેબનાં પુસ્તકનાં સમાલોચનનું કાર્ય હાથ ધરતાં, કેટલોક સમય વ્યતીત થયા બાદ, 'જૈન રૌપ્ય મહોત્સવ અંક 'માં પ્રગટ થયેલો તેમનો ' સંપ્રતિ મહારાજના શિલાલેખો કિંવા પદ્મચુત સમ્રાટ અશોક ' એ લેખ જોવાની આવશ્યકતા ઉપસ્થિત થઈ. એ લેખ જોતાં, તેનો પ્રતિવાદ પ્રથમ કરવાનું મને ઇષ્ટ લાગ્યું. આથી એ લેખ તેમજ તેને સમર્થનરૂપ તેમનાં પુસ્તકમાંના કેટલાક વિચારોનો પ્રતિવાદ આ પુસ્તકમાં કર્યો છે.

દાકતર સાહેબનાં પુસ્તકની સમાલોચનાનો અંથ હવે પછી બહાર પડશે.

આ પુસ્તક લખવામાં, શ્રી જૈન આત્માનંદ સલા, લાવનગર,
શ્રીજૈનધર્મપ્રસારક સલા, લાવનગર, ધ્રાંગધ્રા જૈન પુસ્તકાલય,
પાયચંદ ગરછના ઉપાશ્રયનો લંગર (ધ્રાંગધ્રા), શ્રીદેવદ્વિગણિ
ક્ષમાશ્રમણ પુસ્તક લંગર (પાલીતાણા), બાર્ટન લાઇબ્રેરી
(લાવનગર) અને અંધેરીના વિદ્યારસિક શેઠ કલ્યાણજી
કરમશીનાં પુસ્તકાલયનાં કેટલાંક પુસ્તકો મને ઉપયુક્ત થયેલ છે

વસ્તુસ્થિતિની બરોબર જાણ માટે, દાકતર સાહેબનો
ગ્રંથ તેમજ લેખ પોતાની સમીપ રાખી, આ પુસ્તક વાંચે
એવી મારી વાચકોને નમ્ર સૂચના છે.

ધ્રાંગધ્રા તા. ૨૭-૩-૩૬

ધર્મ સંવત્ ૧૪

}

વિજયેન્દ્રસૂરિ

એ બોલ

‘ સંપ્રતિ મહારાજના શિલાલેખો કિંવા પદ્મચુત સમ્રાટ્ અશોક ’ એ શીર્ષક ડૉ. ત્રિભુવનદાસ શાહના ‘ જૈન રૌપ્ય મહોત્સવ અંક ’ માં પ્રગટ થયેલ એક લેખ અને એ લેખ-માંના કેટલાક વિચારોને સમર્થનરૂપ, તેમનાં ‘ પ્રાચીન ભારતવર્ષ ’ (ભાગ પહેલા) ના કેટલાંક દૃષ્ટિબિન્દુઓ તેમજ વિચારોના પ્રતિવાદરૂપ આ પુસ્તક પ્રગટ કરતાં અમને અત્યંત આનંદ થાય છે.

વિદ્યાવદ્ધલ ઇતિહાસ-તત્ત્વમહોદધિ આચાર્યશ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિજીએ લખેલ આ પુસ્તકમાં, દાકતર સાહેબનાં અનેક વિચિત્ર અનુમાનો અને કલ્પનાઓનું નિરસન કરવામાં આવ્યું છે. તેમાંથી વાચકોને ઐતિહાસિક આદિ દૃષ્ટિએ ઘણીયે નવીન હકીકતો અવશ્ય જાણવાની મળશે એવી અમને પ્રતીતિ છે.

દાકતર સાહેબનાં ઉપર્યુક્ત પુસ્તકની આચાર્યશ્રીકૃત સમાલોચનાનો ગ્રંથ હવે પછી પ્રગટ થશે.

દાકતર સાહેબે પોતાના વિચારોથી, આજના આગળ વધેલા જમાનામાં, ઇતિહાસવિદો, વિદ્વાનો અને ઇતર લોકોનું જાણી જોઈને અપમાન કર્યું છે અને અશોક જેવા મહાન્ સમ્રાટ્ અને મહાક્ષત્રપ રૂદ્રદામા જેવા મહાપરાક્રમી અને સુપ્રસિદ્ધ મહાન્ નરપતિને ભારેમાં ભારે અન્યાય કર્યો છે,

એની વાચકોને આ પુસ્તક વાંચવાથી ઝાંખી યશે એમાં કંઈ શંકા નથી.

આચાર્યશ્રીએ સદ્ભાગ્યે અમારી સંસ્થા પ્રત્યે ખાસ લક્ષ દાખવવા માંડ્યું છે અને એ સંસ્થાની લાવી પ્રગતિનાં ઉજ્જવળસૂચક ચિહ્નરૂપ છે એમ જણાવતાં અમને ભારે હર્ષ થાય છે. તેમના જ શુભ પ્રયત્ન અને સહાનુભૂતિથી, હાલમાં અમારી સંસ્થા તરફથી, આચાર્યશ્રીમાણિક્યદેવ-સૂરિકૃત ‘ નલાયન ’ (કુખેરપુરાણ) છપાઈ રહ્યું છે.

આચાર્યશ્રીએ જે ઉદાત્ત ઉદ્દેશથી આ પુસ્તક લખ્યું છે તે ઉદ્દેશ સફળ થાય એવી અમારી હાર્દિક અભિલાષા છે.

ગ્રંથમાળા ઓફિસ,
હેરીસરોડ-ભાવનગર
તા. ૧-૪-૩૬.

}

પ્રકાશક.

॥ ॐ ॥

जगत्पूज्य श्रीविजयधर्मसूरीश्वरगुरुभ्यो नमः ।

અશોકના શિલાલેખો ઉપર દષ્ટિપાત

(ડૉ. ત્રિભુવનદાસ શાહના વિચારોનું નિરસન.)

વડોદરાવાળા ડૉ. ત્રિભુવનદાસ શાહે ‘ જૈન રૌપ્ય મહો-
ત્સવ અંક ’ માં ‘ સંપ્રતિ મહારાજના શિલાલેખો કિંવા
પદ્મચુત સમ્રાટ અશોક ’ એ શીર્ષક એક લેખ લખ્યો છે.
એ લેખમાં તેમણે સમ્રાટ અશોકને વરેલી કીર્તિ મહારાજ
સંપ્રતિને વરાવવાનો નિર્ર્થક રીતે પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો છે.
દાક્ષતર સાહેબનો આ પ્રયત્ન અનુચિત લાગવાથી, આ નિબંધ,
એ લેખના એક રદીયા રૂપે નમ્રલાવે લખ્યો છે. વિદ્વાનો અને
જિજ્ઞાસુઓને તે કંઈક અંશે પણ માર્ગદર્શક થશે એવી
મને આશા છે.

સંપ્રતિ મહારાજએ જે જે સત્કાર્યો કર્યા હોય તે સવ બહાર આવે એ સર્વથા ઇષ્ટ છે; પણ તેમ કરતાં, તેમની કીર્તિ ખોટી રીતે વધારવાના કે તેમણે જે કાર્યો ન કર્યા હોય તે તેમનાં ગણવાનો કે ગણાવવાનો પ્રયાસ ન જ થવો જોઈએ એ કહેવાની લાગ્યે જ જરૂર છે. એવું થાય તો, બીજાની વસ્તુ પોતાની તરીકે અપનાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો આક્ષેપ, એવો પ્રયત્ન કરનાર તેમજ તેના ધર્મબંધુઓ ઉપર થવાનો સંભવ છે એ દેખીતું છે.

ડૉ. શાહના ઉપર્યુક્ત લેખમાં, મહારાજ સંપ્રતિની કીર્તિ ખોટી રીતે વધારી દેવાના અનેક પ્રયાસો થયા છે. તેમના એ પ્રયાસો યથાયોગ્ય રીતે સમજવા માટે, આપણે પ્રથમ મહારાજ સંપ્રતિનાં જીવનથી પરિચિત થવું અને તેમનાં જીવનનાં કેટલાંક કાર્યોની ઝાંખી કરવી એ આવશ્યક છે.

સમ્રાટ સંપ્રતિ

મગધપતિ સમ્રાટ સંપ્રતિ ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં મશહુર છે. જૈન સમ્રાટ તરીકે, તેમનું નામ પ્રાચીન તેમ જ અર્વાચીન જૈન ગ્રંથોમાં સુવિખ્યાત છે. તેમના જ ભગીરથ પ્રયત્નોથી, જૈનધર્મ સંકુચિત વત્તુલ (circle) માંથી બહાર આવ્યો હતો અને તેનો ખૂણે ખૂણે પ્રચાર થવાથી, જૈનધર્મના અનુયાયીઓની સંખ્યા ખૂબ વધી હતી.

સંપ્રતિ મહારાજએ ભારતવર્ષની બહારના અનેક દેશોમાં પણ ધર્મોપદેશકો મોકલ્યા હતા. સુપ્રસિદ્ધ યુરોપીયન અને ભારતીય વિદ્વાનો પણ આ વાત હવે માન્ય રાખે છે. સંપ્રતિ-

મહારાજની ધર્મ-ધગશ અત્યંત તીવ્ર હતી. આથી તેમણે ધર્મપ્રચારનું વ્યાપક કાર્ય પોતાનાં શાસન દરમિયાન નિરાડંબરપણે કર્યાં કર્યું હતું, જેને પરિણામે જૈનધર્મનો વિજય-ધ્વજ અનેક ક્ષેત્રોમાં ફરક્યો હતો.

સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તના પુત્ર બિંદુસાર હતા. બિંદુસારના પુત્ર અશોક હતા જે બૌદ્ધ સમ્રાટ તરીકે અદ્યાપિ જગ-મશહુર છે. સમ્રાટ સંપ્રતિ અશોકના પુત્ર કુણાલના પુત્ર હતા. તેમણે આર્યસુહસ્તી પાસેથી જૈનધર્મ ગ્રહણ કર્યો હતો અને એ ધર્મ ગ્રહણ કર્યા પછી, તેમણે તેનું આજીવન હાર્દિક પાલન કર્યું હતું. તેમનું અનુકરણ કરીને, કેટલાક ખંડીયા રાજાઓ તેમ જ લાખો અજૈનોએ પણ જૈનધર્મ અંગીકાર કર્યો હતો.

મહારાજ સંપ્રતિએ જૈનધર્મના પ્રચાર માટે જે જે પ્રયત્નો કર્યા હતા તે તે પ્રયત્નો પ્રાયઃ સફળ થયા હતા. તેમને કીર્તિ કે માનની કશીયે સ્પૃહા ન હતી. તેઓ સર્વ કાર્યો પોતાનું કર્તવ્ય સમજીને જ કરતા હતા. શિક્ષાલેખોની તેમને શી જરૂર હતી ? આવા સુપ્રસિદ્ધ અને ખરેખરા મહાન્ જૈન સમ્રાટ માટે આજે પણ પ્રત્યેક જૈન નૈસર્ગિક રીતે હાર્દિક પૂજ્યભાવ ધરાવે છે એ સર્વથા યુક્ત છે.

આધુનિક સમર્થ વિદ્વાનો પણ સંપ્રતિ મહારાજને એક મહાન્ વ્યક્તિ અને સમર્થ સમ્રાટ તરીકે માન્ય કરવા લાગ્યા છે એ મહારાજ સંપ્રતિની મહત્તા સંબંધી, નિરાબાધ સાક્ષીરૂપ છે, ભારતીય સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન પ્રત્નતત્ત્વવિશારદ શ્રી કાશીપ્રસાદ

જાયસવાલે પણ, સંપ્રતિ મહારાજના સિક્કાઓ ઉપરથી, તેમનાં અસ્તિત્વનો નિઃશંકપણે સ્વીકાર કર્યો છે. આ પ્રમાણે, મહારાજ સંપ્રતિ એક મહાન્ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ થઈ ગયાનું નિવિવાદ છે. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં, તેમનાં અસ્તિત્વનાં સંબંધમાં કંઈ શંકા જ નથી. હવે આપણે ડૉ. શાહના લેખની સમીક્ષા કરીએ.

ડૉ. શાહના લેખની સમીક્ષા

ડૉ. શાહે અશોકના શિલાલેખો સંપ્રતિ મહારાજના શિલાલેખો છે એવું ઘટાવવા નિમિત્તે, ઉપર્યુક્ત લેખ ૨૨ પાનાંનો લખ્યો છે. તેમાં જે જે રીતે અને જ્યાં જ્યાં બન્યું તે તે રીતે અને ત્યાં ત્યાં શિલાલેખો સંપ્રતિના જ છે એમ વાચકોને મનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં તેમણે કશીયે કચાશ રાખી નથી. અશોકના શિલાલેખો સંપ્રતિના શિલાલેખો છે એમ માનવા-મનાવવા માટે, તેમણે કેટલાક વિચિત્ર અનુમાનો અને અસંભવિત કલ્પનાઓ પણ કરેલ છે.

એ સર્વે સંબંધી સમીક્ષા કરવી એ આ નાનકડા નિબંધમાં, સ્થળ-સંકોચને કારણે અશક્ય હોવાથી, નમૂનારૂપ જ કેટલાક મુદ્દાઓની આપણે સમીક્ષા કરીશું.

લેખની સમીક્ષા કરતાં, લેખમાંના મુદ્દાઓને સમર્થનરૂપ, ડૉ. શાહકૃત ‘પ્રાચીન ભારતવર્ષ’ ભાગ પહેલાના કેટલાક વિચારોનું પણ કેટલેક સ્થળે નિરસન કરવામાં આવ્યું છે એ વાચકોએ ખાસ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે.

શ્વેત

લેખકે ‘શ્વેત’ નો અર્થ ‘શ્વેતાંબર સંપ્રદાય કરવામાં આવતો હોય તો’ એમ જે કહ્યું છે તેનો કંઈ અર્થ જ નથી. એ પછી, તેઓ ‘શ્વેતામ્બર-દ્વિગમ્બરનો પ્રશ્ન લાવ્યા છે એ ઉપરથી, તેમનો ઉદ્દેશ ‘શ્વેતામ્બર સંપ્રદાય’ એવો કરવાનો લાગે છે; પણ એ અર્થ જ થઈ શકતો ન હોવાથી, તેમનો એ ઉદ્દેશ સરી શકતો નથી. ‘શ્વેતામ્બર’ માટે ‘શ્વેતપટ્ટ’ કે એવા શબ્દો એમએ. દ્વિગમ્બર સંપ્રદાયનું અસ્તિત્વજ આર્યમહાગિરિજીના સમયમાં ન હતું. લેખકે પોતે પણ આ વાત માન્ય રાખી છે. આમ છતાં, ‘શ્વેત’ સંબંધી પોતાનાં મંતવ્યને અંગે, તેમણે શ્વેતામ્બર-દ્વિગમ્બરનો પ્રશ્ન કેમ ઉપસ્થિત કર્યો છે એ સમજવું જ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આર્યમહાગિરિજી માત્ર જિનકલ્પની તુલના કરતા હતા. આ સંબંધી યોગ્ય રહસ્ય સમજવા માટે, લેખકને વર્ષો લાગે તેમ છે. વળી આ વાતને દ્વિગમ્બર સંપ્રદાયની ઉત્પત્તિ સાથે કંઈ પણ ‘લાગતું’ વળગતું નથી.

‘શ્વેત’ નો અર્થ ‘સફેદ હાથી’ એમ કરવો એ યોગ્ય નથી. ‘શ્વેત હસ્તિ’નો અર્થ ‘સફેદ હાથી’ થાય. અશોકના ગિરનારના ૧૩ મા શિલાલેખની નીચે (લેખ પૂરો થયા પછી, તેની નીચે લીટી દોરીને) સ્વેતો હસ્તિ એ શબ્દોવાળો પાઠ છે. એ પાઠ આખોને આખો ઉઠાડી મૂકીને, લેખકે માત્ર ‘શ્વેત’ શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે અને તેનો પણ તેમણે ખોટો અર્થ કર્યો છે. આ રીતે તેમણે જનતાની આંખે પાટા બાંધ્યા છે. નીચેનાં કેટલાંક Readings થી એ હકીકત વાંચકોના લક્ષમાં આવી શકશે:—

(સ) વર્ણસ્વેતો હસ્તિ સર્વ-લોક-સુખાહરો નામ

The perfectly white Elephant, bringing, happiness, indeed, to all the world.

Asoka (By R. K. Mookerji), P. 170.

(અખિલ જગતને ખરેખર સુખ આપનાર સંપૂર્ણ શ્વેત હસ્તિ.)

વ સ્વેતો હસ્તિ સર્વા-લોક-સુખાહરો નામ

અશોક કી ધર્મલિપિયાં, નિવેદન, પૃ. ૨.

(સ) વર્ણસ્વેતો હસ્તિ સર્વ-લોક-સુખ-ગાહરો નામ

Asoka (By Dr. D. R. Bhandarker.)

2nd Edition, P. 177.

મહાત્મા બુદ્ધે દેવલોકમાંથી શ્વેત હસ્તી રૂપે અવતરણ કર્યું હતું એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં પણ, લેખકે વાપરેલો એકલો 'શ્વેત' શબ્દ ખરાખર નથી. મહાત્મા બુદ્ધનાં શ્વેત હસ્તી રૂપે અવક્રમણ સંબંધી નિમ્ન પ્રમાણો ખાસ બહુવા-
જોગ છે:—

બોધિસત્તો સેતવરવારણો હુત્વા...

Jātaka Commentary Vol I. (Edited by Fausböll) P. 50.

બોધિસત્ત્વઃ તુષિતવરભવનાચ્ચ્યુત્વા પાણ્ડુરગજરૂપો

થત્વા (માતુઃ) કુક્ષાવવ-ક્રામત

Lalita-Vistara, P. 63.

(બોધિસત્ત્વે તુષિત દેવલોકનાં સુંદર લવનમાંથી ચ્યવીને, શ્વેત હાથી ખનીને,....માતાની કુક્ષિમાં અવક્રમણ કર્યું).

બોધિસત્ત્વ શ્વેત સુંદર હાથી બન,...રુપહલી માલાકે સમાન સુંદરે શ્વેત કમલ લિયે, મધુર નાદ કર...માતાકી શય્યાકો ત્રીન બાર પ્રદક્ષિણા કર, દાહિની બગલ ચીર, કુક્ષિમેં પ્રવિષ્ટ હુયે જાન પડે । ઇસ પ્રકાર (બોધિસત્ત્વને) ઉત્તરાષાઢ નક્ષત્રમેં ગર્ભમેં પ્રવેશ ક્રિયા ।
બુદ્ધચર્યા, પૃ. ૨.

ઉપરના પાઠોમાં ‘શ્વેત’ એ વિશેષણ છે એ નાનું બાળક પણ સમજી શકે તેમ છે. મહાત્મા બુદ્ધ સ્વર્ગથી ચ્યવીને, તેમની માતાનાં ઉદર-ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં સફેત હાથીને પોતાનાં મુખમાં (મુખ કર્યું હોય તો, ખરી રીતે કૂખ જોઈએ) પ્રવેશ કરતો જોયો હતો એવો પ્રો. કર્ને પાઠનો અર્થ માત્ર કર્યો છે. તેમણે એથી વિશેષ કંઈ કહ્યું નથી. આથી પ્રો. કર્ને આ પ્રસંગ મહાત્મા બુદ્ધના સંબંધમાં લાગુ પાડે છે એવું લેખકનું કથન ઠીક નથી. બુદ્ધની માતાને સ્વપ્ન-દર્શન થયું હતું એ શંકાસ્પદ છે એવું લેખકનું મંતવ્ય પણ વાસ્તવિક નથી. લેખકે આના સંબંધમાં, બૌદ્ધ ગ્રંથો વાંચ્યાજ નહીં હોય એમ લાગે છે. પ્રો. કર્ને, મહાત્મા બુદ્ધની માતાએ જોયેલ હસ્તિ-સ્વપ્નનો પ્રસંગ, બુદ્ધની માતાને અનુલક્ષીને જણાવે છે એમ કહીને, લેખક એ પ્રસંગ મહાવીરની માતાના સંબંધમાં વધારે સંલવિત છે એમ કહે છે. લેખકનું આ કથન કપોલકદિપત છે. મહાત્મા બુદ્ધની માતાએ સ્વપ્નમાં છ દંતુશળવાળો હાથી જોયો

હતો. શ્રી મહાવીરનાં માતા ત્રિશલાદેવીએ સ્વપ્નમાં જે સફેત હાથી જોયો હતો તેને ૪ દંતુશળો હતા. આ સંબંધમાં નિમ્ન પ્રમાણ જણવાજોગ છે:-

તણં સા તિસલા સત્તિઆળી, તપ્પદમયાણ, ચડદંત-
મૃસિઅગલિઅવિપુલજલદ્રહારનિકરસીરસાગરસસંકકિરણદગરય-
રયમમહાસેલપંડુરતરં સમાગયમહુઅરસુગંધદાણવાસિઅકબોલમૂલં,
દેવરાયકુંજરવરપ્પમાણં, પિચ્છહ

કલ્પસૂત્ર-કિરણાવલી, પત્ર ૪૫-૪૬.

મહાત્મા બુદ્ધની માતા માયાદેવીએ સ્વપ્નમાં જોયેલ હાથીના સંબંધમાં નિમ્ન પ્રમાણો મહત્વનાં છે:-

According to the Lalita-Vistara description, the elephant was of the noblest breed, having six tusks, white as snow and silver, ... and characterised by a gentle movement. The details of the scene pre-supposes a story, similar to one in the Jātaka-Nidānā Katha, as will appear from the following narration.

Barhut Bk. ii, PP. 12-13.

(હાથી ઉમદામાં ઉમદા હતો, તેને ૬ દંતુશળો હતા, તે ખરફ અને ચાંદી જેવો સફેત હતો....અને મંદ ગતિ એ તેની વિશિષ્ટતા હતી એવું વૃત્તાન્ત 'લલિત વિસ્તર' માં આપવામાં આવ્યું છે. 'જાતક નિદાન કથા'માંની આને મળતી એક કથામાં આપેલાં નિમ્ન વૃત્તાન્તને આ દૃશ્યમાંની હકીકતો આધારભૂત બને છે.)

At this time, Maya dreamt that, an elephant, with good looks, a red head and six tusks and of slow movement entered into her womb.

—A Study of the Mahāvastu, P. 60.

(છ દંતુશળો અને રાતાં માથાંવાળા તથા મંદગતિયુક્ત એક હાથીએ પોતાના ગર્ભમાં પ્રવેશ કર્યો એવું માયાદેવીને આ વખતે સ્વપ્ન આવ્યું.)

She is evidently dreaming a dream, in which she sees, how the Boddhisattwa descended from high in the shape of a six-tusked elephant and forced his entry into her womb, through her left side.

Barhut Bk. i, P. 55.

(તેને (માયાદેવીને) દેખીતી રીતે એક સ્વપ્ન આવે છે. તેમાં તે, બોધિસત્ત્વ છ દંતુશળવાળા હાથીરૂપે ઉંચેથી (આકાશમાંથી) અવતરણ કરે છે અને ડાબી કૂખેથી પોતાના ગર્ભમાં પ્રવેશ કરે છે એમ જુએ છે.)

આમ મહાત્મા બુદ્ધની માતાએ સ્વપ્નમાં જોયેલ છ દંતુ-શળવાળો હાથી અને શ્રીવીર પ્રભુની માતાએ સ્વપ્નમાં જોયેલ ચાર દંતુશળવાળો હાથી એક કેમ માની શકાય ? એ બંનેને એક માની લેવા એ લેખકનો જમ માત્ર છે.

વળી ‘સ્વેત’ શબ્દ જૈનોની monopoly-જૈનોનો જ છે એમ ઠસાવવાનો લેખકે ખોટી રીતે ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો છે એમ પણ આ સર્વ ઉપરથી, જણાય છે; પણ તેમનો એ પ્રયત્ન કેવો વિચિત્ર છે ?

લેખક મહાશય આટલેથી જ નથી અટક્યા. તેમણે તે ભરહુત સ્તૂપમાંનાં માયાદેવીનાં સ્વપ્ન-દશ્યને સંપ્રતિરાબની માતાનાં સ્વપ્નનું દશ્ય માની લીધું છે. માયાદેવીનાં સ્વપ્ન-દશ્ય ઉપર, ' ભગવતો ઉક્રંતિ ' એમ લખ્યું છે. લેખકે એ એવા કે વાંચવા-વિચારવાની તસ્દી જ લીધી નથી. મહાત્મા બુદ્ધનું માતાના ગર્ભમાં અવતરણ થયું એ સંબંધી અનેક અંથોમાં પણ મહાત્મા બુદ્ધને માટે ' ભગવાન્ ' કે એવા જ કોઈ શબ્દનો ઉલ્લેખ થયેલ છે.* આ સંબંધમાં, કેટલાંક પ્રમાણોનીચે પ્રમાણે છે:—

Bhagavato Ukramti.

બોધિસત્તો તુસિતા કાયા ચવિત્વા માતુકુર્ષિ ઓક્મતિ
(ઓક્મન્તો હોતિ, લોકે ઉપ્પન્નો (Digha. II, PP. 12, 13, 53).

બોધિસત્ત્વા:...તુષિત ભવનં ઉપગમ્ય મનુજભવં અમિકા-
હુક્ષમાણાઃ માતુઃ કુર્ષિ અવતરન્તિ...ગર્ભાવક્રાન્તિસમ્પન્નાથ
સમ્યક્ સંબુદ્ધા ભવન્તિ । મહાવસ્તુ ૧, પૃ. ૧૪૨.

(ભગવતઃ) ગર્ભાવક્રાન્તિ

—Lalita-Vistara, P. 86.

Barhut Inscriptions, P. 52.

* The descent of the Boddhisattwa into the womb of his mother is referred to in texts like Digha Nikaya II (Pp. 12, 13, 55) or the Jātakas.

—Asoka (By R. K. Mookerji), P. 61 Note.

આમ 'ભગવાન્' શબ્દ બુદ્ધને ઉદ્દેશીને છે. એ શબ્દ સંપ્રતિ રાજાને કેમ લાગુ પડી શકે એ કલ્પનાતીત થઇ પડે છે. વળી લેખકે પોતાના મંતવ્યના સંબંધમાં કંઈ પણ પ્રમાણ આપ્યું નથી. આથી સંપ્રતિના માનેલા અવશેષોમાં, હાથી અથવા અથસ્થાને હોવાનું, સંપ્રતિના પરિચયમાં, જે કહ્યું છે તે નિરાધાર છે. લેખકે પોતાના લેખમાંથી કેવી અસંગત હકીકતો ઉપજાવી કાઢી છે તેનું આ એક જ્વલંત દષ્ટાન્ત છે.

ભરહુત સ્તૂપમાંના માયાદેવીના ચિત્રપટોનો સંબંધ શ્રી મહાવીર પ્રભુની કૈવલ્યભૂમિ ભારતહુપ સાથે હોય એમ સ્પષ્ટ તરી આવે છે એવું લેખકનું કથન તદ્દન અસત્ય છે. એ ચિત્રોને સંપ્રતિ મહારાજા સાથે કંઈ લાગતુંવળગતું નથી એ આપણે ઉપર જોયું છે. ભરહુતને જંભીયગામ કેમ માની શકાય ? જંભીયગામ બંગાળમાં છે. (જે ઋજુવાલુકા નદીના કાંઠે આવેલું છે. અને આજકાલ એ નદીને અજયા કહેવામાં આવે છે.) ભરહુત મધ્યપ્રાંતમાં છે. ભરહુત સ્થાન સંબંધી નિમ્ન પ્રમાણ ખાસ જાણવાજોગ છે.

Bharhut—In the Central Provinces, 120 miles to the south-west of Allahabad, and nine miles to the south-east of the Satala Railway Station.....

(— De's Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India, 2nd Edition, P. 32)

(ભરહુત મધ્યપ્રાંતોમાં છે અને તે અલ્લાહાબાદથી નૈઋત્ય ખૂણામાં ૧૨૦ માઈલ અને સતના રેલવે સ્ટેશનથી અગ્નિ ખૂણામાં ૯ માઈલ દૂર આવેલું છે.)

Kausambi, 80 miles N. E. of Bharhut.

—Cambridge History of India, Vol. I. P. 524

[કૌશામ્બી ભરહુતથી ઇશાનપૂણામાં ૮૦ માઈલ.]

સાંચીથી ભરહુત આશરે બસો માઈલ થાય છે. દાકતર સાહેબે સાંચીને પોતાના ગ્રંથમાં પાવાપુરી માનેલ છે. (બુઓ પૃ. ૧૮૮ ટી૦) એટલે જો સાંચી તે પાવાપુરી જ હોય તો શ્રી વીરપ્રભુ કૈવલ્યસ્થાનથી એક જ રાત્રીમાં ૨૦૦ માઈલ વિહાર કરીને પાવાપુરી ગયા હતા—(અર્થાત્ ભરહુતથી સાંચી ગયા હતા) એમ માનવું પડે. શ્રી વીરપ્રભુએ એકજ રાત્રિમાં આટલો બધો વિહાર કર્યો હોય એ અસંભવિત છે.

આથી સિદ્ધ થાય છે કે ભરહુત તે જંલીયગામ નથી.

ભરહુત બંગાળમાં નથી એમ ઉપર કહેવાઈ ગયું છે. ભરહુતને સ્થાને ભારતહુપ શબ્દ વાપર્યો છે તે પણ વાસ્તવિક નથી.

ભરહુતને જંલીયગામ સાથે શું લાગેવળગે ? વળી તેના સ્તૂપ તો બૌદ્ધોના સ્તૂપ તરિકે જગવિખ્યાત છે. એ સ્તૂપ સાથે પ્રસેનજિત અને કુણિક(અનંતશત્રુ)નો સંબંધ પણ લેખકે જોડી દીધો છે એ પણ કેવું કહેવાય ?

ભરહુત અને તેના સ્તૂપ સાથે બૌદ્ધો, જૈનો વિગેરેનો સંબંધ એ વિષે ડૉ. શાહના ‘ પ્રાચીન ભારતવર્ષ ’ ભાગ પહેલાની સમાલોચનામાં હું વિશેષ લખવા ઇચ્છું છું. આથી

જરહુત અને તેના સ્તૂપ વિષે અત્રે આટલું જ કહેવું એ હું
પર્યાપ્ત સમજું છું.

માયાદેવીએ જોયેલ સ્વપ્નનાં દૃશ્યો વિગેરે અશોક તરફથી
પ્રજાને અવારનવાર બતાવવામાં આવતાં હતાં.* આથી લગ-
વાન્ મહાવીરની માતાએ જોયેલાં સ્વપ્નો લાદ્રપદ શુકલ પ્રતિ-
પદાના દિવસે, લગવાન્ મહાવીરના જન્મવાંચન સમયે, દર્શન
માટે રજુ કરાય છે એવું લેખકનું કથન ખાસ મહત્ત્વનું
નથી. આ રિવાજ પાછળથી દાખલ થયો છે એ પણ ખાસ
ઉલ્લેખનીય છે. વળી સ્વપ્નોને લગતી હકીકત, શ્રીમહાવીર
અને તેમની માતાને જ લાગુ પાડવામાં આવે તો, લેખકે
૧૪ સ્વપ્નોમાંથી હાથી સંબંધી જ, ખાસ ઉલ્લેખ કેમ કર્યો

* In Rock Edict IV. Asoka says: “ But now
in consequence of the spread of Dhamma, by king
Pryadarsin, Beloved of the gods, the sound of the
drum, has become the sound of Dhamma after his
having shown to the people, spectacles of ærial
chariots (vimanas), spectacles of elephants (hastins)
masses of fire (agni-skandhas) and other divine
representations.

—Asoka (By Bhandarkar) 2nd Edition, P. 130

(અશોક ખડક લેખ ચોથામાં કહે છે:—દેવોને પ્રિય પ્રિયદર્શી
રાજાએ કરેલ ધર્મપ્રચારને પરિણામે, વિમાનો, હસ્તિઓ, અગ્નિ-
સ્કંધો અને બીજાં દિવ્ય દૃશ્યો જનતાને દેખાડ્યા પછી, ઢોલનો
નાદ ધર્મ-ધ્વનિરૂપ થયો છે).

છે ? એ પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થાય છે. દરયોમાં બધાંયે સ્વપ્નનો હોય છે. આથી એક સ્વપ્નનો જ નિર્દેશ કરીને, લેખક મહાશય ત્રિશલા માતાનું મહત્ત્વ ઘટાડતા નથી ?

લેખકે પોતાના માનેલ સંપ્રતિ રાજ્યએ ખડક લેખો ઊભા કર્યા છે અને તેમાં હાથીઓ કોતરાવ્યા છે, એવું મંતવ્ય વ્યક્ત કર્યું છે. આ મંતવ્ય જરાયે સત્ય નથી. મહારાજ અશોકે પણ ગિરનાર, ધૌલી અને કાલ્સી એ ત્રણ સ્થળોએ જ હાથીઓ કોતરાવ્યા છે. આમાંથી ગિરનારના લેખવાળો (લેખ પાસે કોતરેલો) હાથી લુપ્તપ્રાય થઈ ગયો છે (જુઓ રાધાકુમુદ મુકરજી કૃત અશોક, પૃ. ૧૭૦).

‘ સ્વેત ’ સંબંધી લેખકનાં મંતવ્યો જનતાને કેવાં અવળે રસ્તે લઈ જનારાં, વિદ્વાનોને કેવાં અપમાનજનક અને જગત્ની કેવી પ્રતારણા કરનારાં છે ?

સંપ્રતિનાં વ્રતો

લેખકે આઠમા ખડક લેખ ઉપરથી, સંપ્રતિ મહારાજને ઉદ્દેશીને કેટલાક મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત કર્યા છે. આમાંનો એક મુદ્દો સંપ્રતિ મહારાજ્યએ લીધેલાં વ્રતો સંબંધી છે.

લેખકે સંપ્રતિ મહારાજ્યએ રાજ્યાલિષેક બાદ, નવમાં વર્ષે આઠ વ્રતો લીધાનું લેખન કરેલ છે એમ કહ્યું છે. સંપ્રતિ મહારાજ્યએ રાજ્યાલિષેક પછી ૧૦ મે વરસે વ્રતો લીધાં હતાં એમ પણ લેખક માને છે. આ રીતે સંપ્રતિ મહારાજ્યએ, પોતાનો રાજ્યાલિષેક થયા બાદ, કેટલામે વર્ષે વ્રતો લીધાં હતાં તેની લેખકને પૂરેપૂરી ખાત્રી નથી એ નિર્વિવાદ છે.

શિક્ષાવ્રતો રાજાને દુઃસાધ્ય હોવાથી, સંપ્રતિએ આઠ જ વ્રત ગ્રહણ કર્યાં હતાં એમ પણ લેખકે કહ્યું છે.

સંપ્રતિ મહારાજાએ આઠ જ વ્રત લીધાં હતાં એવું લેખકનું કથન યથાર્થ નથી. તેમણે શ્રાવકનાં ખારે વ્રતો અંગીકાર કર્યાં હતાં. આ સંબંધમાં નિમ્ન પ્રમાણો જણાવ્યા છે:—

અણુવ્રતગુણવ્રતશિક્ષાવ્રતપવિત્રિતઃ ।

પ્રધાનશ્રાવકો જજ્ઞે સમ્પ્રતિસ્તત્રમૃત્યુપિ ॥ ૬૨ ॥

—Parisistha Parva, 2nd Ed. (Ed. Edited by H. Jacobi), P. 258.

(પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રતથી પવિત્ર એવો સંપ્રતિ રાજા ત્યારથી પરમ શ્રાવક થયો.)

—પરિશિષ્ટ પર્વ જાવાન્તર, પૃ. ૨૧૦

લેખક મહાશયે, સંપ્રતિ મહારાજાનાં વ્રતોની વાત આઠમા ખડક લેખ ઉપરથી કેવી રીતે ઉપજાવી કાઢી છે તે પણ ખાસ વિચારણીય હોવાથી, એ સંબંધમાં આપણે વિચાર કરીએ.

અશોકના આઠમા ખડકલેખમાં નીચે પ્રમાણે પાઠ છે:—

દસવસામિસિતો સંતો અયાય સંબોધિ

—અશોકે ધર્મલેખ, પૃ. ૧૯૧

ઉપર્યુક્ત reading ગિરનારવાલા લેખનું છે. લેખકે એને બદલે સંબોધિમયાય એવું ખોટું reading આપ્યું છે. નિકમિઠા

સંબોધિ અને નિલમિ સંબોધી એ અનુક્રમે કાલસી અને ધૌલીના લેખોના 'રીડીંગો' છે. શાહબાજગદી અને માનશેરાના લેખોના અનુક્રમે નિક્રમી સંબોધિ અને નિક્રમિ સંબોધિ એ 'રીડીંગો' થાય છે (અશોકકે ધર્મલેખ, પૃ. ૧૯૧-૯૨).

અયાય, નિકમિઠા, વિગેરે શબ્દોનો અર્થ ' નીકળ્યા ' એમ થાય છે એટલે એ સર્વ શબ્દો પર્યાયવાચક છે. (અશોક કી ધર્મલિપિયાં, પૃ. ૮૩)

પૂર્વકાલીન રાજાઓ વિહાર-યાત્રા (મૃગયા આદિ નિમિત્તે પર્યટન) કરતા હતા. અશોકે રાજ્યાભિષેક પછી ૧૦ મું વર્ષ વીત્યા બાદ, વિહાર-યાત્રાને બદલે ધર્મયાત્રા શરૂ કરી હતી એમ આઠમા ખડક લેખ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે.* ધર્મ-યાત્રા એટલે એનું કોઈ સ્થાન અવશ્ય હોવું જોઈએ. લેખક મહાશયે ધર્મયાત્રાને બદલે, સમ્યક્ત્વ (સમકિત) ઘુસાડી દીધું છે. વળી ' અષ્ટાંગ-યોગ ધર્મ ' એવો ખીજો અર્થ લઈને, સંપ્રતિ મહારાજાને ઉદ્દેશીને ઘટાવવા માટે, સંપ્રતિ મહારાજાએ આઠ વ્રતો ગ્રહણ કર્યાં હતાં એમ કહ્યું છે. આ કેટલું બધું અસંગત કહેવાય ? સમકિતની કાંઈ યાત્રા હોઈ શકે ?

સંબોધિ એટલે મહાબોધિ. xમહાબોધિ એટલે મહાબોધિ વૃક્ષ (ગયા)

* દેવતાઓં का प्रिय प्रियदर्शी राजा....સંબોધિ (બોધિવૃક્ષ)
કો ગયા । તબસે ધર્મ-યાત્રા ચલી ।

—ભારતીય ઇતિહાસ કી રૂપરેસ્તા, જિલ્દ ૨, પૃ. ૧૭૬.

x Jataka, IV, P. 236.

એટલે તે સ્થળ જ્યાં મહાત્મા બુદ્ધને સર્વોચ્ચ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. આથી અયાય સંબોધિ એટલે ‘ મહાબોધિ(ગયા)ની યાત્રાએ નીકળ્યા ’ એ જ અર્થ થઈ શકે છે. આ સંબંધમાં વિશેષ જાણવા ઇચ્છનારે ભાંડારકરકૃત અશોક (બીજી આવૃત્તિ)નું પૃ. ૩૨૧ (ટીપ્પણ સાથે) જોઈ લેવું.

લેખકે ‘ સંબોધિ ’ નો અર્થ સમકિતની પ્રાપ્તિ એવો કર્યો છે તે યુક્ત નથી. ‘ સંબોધિ ’ નો અર્થ સમ્યક્ત્વરૂપ રત્નો એમ માની લઈએ તો પણ, એ રત્નો બૌદ્ધોમાં નથી એમ નથી. સુદેવ, સુગુર અને સુધર્મરૂપ ત્રિરત્નો જૈનધર્મમાં છે તેમ બુદ્ધ (સુદેવ), ધર્મ અને સંધરૂપ ત્રિરત્નો બૌદ્ધોમાં પણ છે.* બૌદ્ધો ત્રિરત્નોને ‘ ત્રિશરણો ’ પણ કહે છે. આથી ‘ સંબોધિ ’ એ જૈનોનો જ સામાન્ય ઉપયોગનો શબ્દ છે એવું લેખકનું કથન કેમ માની શકાય ? આ કારણે બોધિ-વૃક્ષની નીચે (જે સ્થળે બુદ્ધને સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ હતી, તે સ્થળે) અશોક મહારાજ ગયા હતા એમ માનવું એ અસંગત હોવાનું લેખકનું મંતવ્ય વાસ્તવિક નથી.

અશોક મહારાજના શિલાલેખ ઉપરથી, સંપ્રતિ મહારાજનાં ત્રણ વિગેરેની હકીકત, લેખક મહાશયે કેવી આબાદ રીતે ઉપજાવી કાઢી છે, તે આ સર્વ ઉપરથી, વાચકોને યથાયોગ્ય-પણે સમજી શકાશે.

*बुद्ध, धर्म और संघ ।—फाहियान (हिन्दी), पृ. ११३.

આ સર્વ દેશોના વતનીઓ ત્રણ રત્નો (રત્નત્રય)નું બહુમાન કરતા હતા.

—ઇત્સીંગ યાત્રા, પૃ. ૧૦

બુહલરના મતનો ખોટો અર્થ

લેખકે ત્રીજા ખડકલેખમાં, ખતાવવામાં આવેલા પાંચ આશ્રવો સંબંધી, ‘ બુહલર સાહેબે આ પાંચને આશ્રવને બદલે જૈનના પાંચ અણુવ્રત હોવા વિષે પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે ’ એમ કહ્યું છે.

આમાં આશ્રવોના સંબંધમાં બુહલર સાહેબના મત સંબંધી લેખકે ખોટો અર્થ જ કર્યો છે. વળી તેમણે એ ખોટા અર્થના બાજુ કે સમર્થનરૂપે, જૈનોનાં પાંચ અણુવ્રતો એક ટીપ્પણમાં ગણાવ્યાં છે. લેખકની આ રીતિ કેવી કહેવાય ?

બુહલર સાહેબે આશ્રવો (પાપો) અને અણુવ્રતો એ બન્ને એક હોવાનું કદાપિ માન્યું જ નથી. આથી તેમણે આસિનવ્ર (પાપ) સંબંધી, અશોકનાં સિદ્ધાન્ત વિષે એમ જ કહ્યું છે કે:—

.....comes closer to that of the Jaina *anhaya*, which includes injury to living beings, lying, stealing, unchastity and attachment to worldly possessions.

—Epigraphica Indica, Vol. II, P. 250.

(જૈનોનો ‘ અણુહય ’ જેમાં જીવન્ત પ્રાણીઓને ઇજા (હિંસા), અસત્ય, ચૌર્ય, અપ્રહાયર્ય અને સાંસારિક વસ્તુઓનો મોહ (પરિગ્રહ) એટલાનો સમાવેશ થાય છે તેને વિશેષ નિકટનો (મળતો) છે.)

બુહલર સાહેબે આપેલ અભિપ્રાયમાં અણુવ્રતોનો નિર્દેશ જ નથી. બુહલર સાહેબ આશ્રવો અને અણુવ્રતો એક જ માને છે એમ દાક્તર સાહેબ બતાવી શકશે ખરા ? ‘અણુવ્રત’ સંબંધી બુહલર સાહેબનો અભિપ્રાય નિમ્ન પ્રમાણ ઉપર રચાયેલો છે:—

पंचविहो पणत्तो जिणेहि इह अण्हओ अणादीओ ।

हिसामोसमदत्तं अब्बंभपरिग्गहं चेव ॥ २ ॥

—પ્રશ્નવ્યાકરણ (અમયદેવવૃત્તિયુક્તમ્), પત્ર ૪.

અણુવ્રત, આશ્રવ કે પાપ અને અણુવ્રતોમાં કંઈપણ સામ્ય નથી એ ઉપર્યુક્ત બે પ્રમાણોથી વાચકો સમજી શકશે. અણુવ્રતો અને આશ્રવોમાં કદાપિ સામ્ય હોય ખરું ?

સ્વામિતા—એક ક્ષણતો જ શબ્દ

લેખકે પ્રો. પીટર્સનનો હવાલો આપીને, ગિરનારના ત્રીજા લેખમાં ‘સ્વામિતા’ શબ્દ હોવાનું કહ્યું છે. પ્રો. પીટર્સન ‘સ્વામિતા’ નો અર્થ ‘સ્વજ્ઞાતિજનનું રક્ષણ કરવું’ એવો કરે છે એમ પણ તેઓ કહે છે.

ઉપર્યુક્ત ત્રીજા લેખમાં વસ્તુતઃ ‘સ્વામિતા’ એવો કોઈ શબ્દ જ નથી. લેખનાં બે પ્રમાણભૂત ‘રીડીંગો’ આ સંબંધમાં નિર્ણય કરવા માટે, ઉપર્યુક્ત થઈ પડે છે. ‘એ રીડીંગો’ નીચે પ્રમાણે છે:—

मातरि च पितरि च सुसूसा मितासंस्तुतजातीनं

—અશોકકે ધર્મલેખ, પૃ. ૧૨૪-૨૫.

માતરિ ચ પિતરિ ચ મુસૂસા મિતાસંસ્તુતજાતીનં

—અશોક કી ઘર્મલિપિયાં, પૃ. ૧૯.

‘ માતાપિતાની શુશ્રૂષા, મિત્રો, પારચિત જનો અને જ્ઞાતિજનોને દાન ’ એવો આ ‘ રીડીંગો ’ નો સ્પષ્ટ અર્થ છે.

લેખકે, ‘ સ્વામિતા ’ શબ્દ કેવી રીતે ગ્રહણ કર્યો એ આથી ખાસ વિચારણીય થઈ પડે છે. પ્રો. પીટર્સને પોતાનાં જોટાં રીડીંગનો સંસ્કૃત અનુવાદ સ્વામિતા કર્યો છે. લેખકે, એ રીડીંગને બદલે, અથવા તેના સંસ્કૃત અનુવાદને ‘ રીડીંગ ’ તરીકે ગ્રહણ કરેલ છે. લેખ સંબંધી પ્રો. પીટર્સનનાં નીચે આપેલાં રીડીંગ તેમજ તેના અનુવાદ ઉપરથી, વાચકોને આ બાબત સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાશે:—

માતરિ પિતરિ ચ સુસ્તિ સામિતા સંસ્તુત જાતિનં

—A Collection of Prakrit and Sanskrit
Inscriptions, P. 2.

માતરિ ચ પિતરિ ચ સ્વસ્તિ સ્વામિતા સંસ્તુતજ્ઞાતીનાં
Ibid, P. 7

પીટર્સન સાહેબે મુસૂસા કે મુસૂસા ને બદલે ‘ સુસ્તિ ’ એ શબ્દ ગ્રહણ કર્યાથી, તેમણે ‘ સામિતા ’ એ જોટો શબ્દ ગ્રહણ કર્યો છે. આ સંબંધમાં, આપણે કેટલાંક વધુ દૃષ્ટાન્તો લઈએ.

અશોકના ચોથા, અગીયારમા અને તેરમા લેખોમાં

માતરિ પિતરિ સુસુસા, માતાપિતિષુ ષુષુષા, મતપિતુષુ સુશ્રુષ
આદિ પાઠો છે. (જુઓ અશોક કે ધર્મલેખ, પૃ. ૧૩૭,
૨૨૩, ૨૪૪). ત્રીજા, નવમા, અગીયારમા અને તેરમા લેખોમાં,
અનુક્રમે મિતાસંસ્તુત, મિતસંથુતેના, મિતપંથુતના, મિતસંસ્તુત
એ આદિ પાઠો છે.*

સુસુસા નો સા અને મિતાસંસ્તુત નો મિતા લખને
સામિતા થાય. આ પ્રમાણે, સામિતા એવું જોટું રીડીંગ પ્રો.
પીટર્સને કર્યું છે.

લેખક મહાશયે, આ જોટાં રીડીંગના સંસ્કૃત અનુવાદ
ઉપર ખૂબ પિંજણ પણ કર્યું છે. આ તે કેવું કહેવાય ?

અશોકના શિલાલેખોમાં ‘ માતાપિતા ’ એ શબ્દો સાથે
‘ શુશ્રૂષા ’ શબ્દ અવશ્ય આવે છે એમ ઉપરના પાઠોથી સ્પષ્ટ
જણાય છે. એકલો ‘ માતાપિતા ’ શબ્દ ક્યાંય વપરાયો નથી.
લેખકે પ્રો. પીટર્સનનાં પુસ્તક ઉપરાંત, આ સંબંધમાં અન્ય
પુસ્તકો વાંચ્યાં હોત તો, આવું જોટું રીડીંગ ગ્રહણ કરવાનો
ભાગ્યે જ સંભવ હતો. પૂર્વાપર સંબંધ જોયા વિના, વગર
વિચાર્યે જોટું રીડીંગ પકડી લેવું એ કંઈ સંશોધન કહેવાય ?

પીટર્સન સાહેબે સ્વામિતા નો અર્થ ‘ સ્વજ્ઞાતિજનનું રક્ષણુ ’
કરેલ છે પણ તેમનો તે અર્થ યુક્ત નથી.

પીટર્સન સાહેબે પોતાનાં રીડીંગનો અર્થ નીચે પ્રમાણે કર્યો છે:—

* અશોકકે ધર્મલેખ, પૃ. ૧૨૬, પૃ. ૨૦૪, ૨૨૩, ૨૪૪.

That it was pious to be obedient to father and mother, to protect the men of our own caste.

A Collection of Prakrit and Sanskrit Inscriptions, P. 11

(માતાપિતાને આજ્ઞાંકિત થવું અને સ્વજ્ઞાતિના મનુષ્યોની રક્ષા કરવી એ લક્ષિત છે.)

‘ સ્વામિતા ’ નો અર્થ લેખક કહે છે તેવો પીટર્સન સાહેબે કયોઈ છે પણ તેમણે ‘ સ્વસ્તિ આદિ ’ શબ્દો તેમજ આખાંચે ‘ રીડીંગ ’ નો જે અર્થ ઘટાવ્યો છે તે અસંબદ્ધ અને વિચિત્ર છે તેનું શું ?

વળી ‘ સ્વામિતા ’ નો અર્થ ‘ સ્વજ્ઞાતિ જનનું રક્ષણ કરવું ’ એવો અત્રે નથી થતો તો, તેને અંગે ‘ સ્વામિવાત્સલ્યતા ’ એ શબ્દનો નિર્દેશ કેમ કરી શકાય ? અને શું ‘ સ્વામિવાત્સલ્ય ’ (પોતાના જ્ઞાતિજનો કે ધર્મજન્યુઓ પ્રત્યે વાત્સલ્ય) એ શું માત્ર જૈનોનો જ ધર્મ છે ? બીજા ધર્મોમાં સ્વામિવાત્સલ્યને મહત્ત્વ નથી ?

મૂળ લેખો ન વાંચવા અને જે તે લેખનાં ખરાં રીડીંગો ન જાણવાને કારણે, લેખક મહાશયે એક ભળતા જ શબ્દનો ઉપયોગ કરી, તેનો ખોટો અર્થ પણ ઘટાવી, કેવાં વિચિત્ર અનુમાનો કર્યાં છે ?

પાશંડ

લેખકે ખડક લેખ નં. ૧૩ માંના પાશંડ (પ્રશંડ) શબ્દને અંગે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:—

“ પાશંડ (ખ. લે. નં. ૧૩). પ્રો. એચ. એચ. વીલ્સન સાહેબ ભારપૂર્વક બહિર કરે છે કે, આ શબ્દ બૌદ્ધધર્મનો હોઈ શકે નહીં. * ”

લેખક મહાશયે ‘ પાખંડ ’ ના સંબંધમાં આથી વિશેષ કંઈ પણ કહ્યું નથી. આમ છતાં, તેઓ ‘ પાખંડ ’ શબ્દ જૈનોનો જ છે એમ મનાવવા માગે છે. તેમણે વીલ્સન સાહેબનો જે અભિપ્રાય આપ્યો છે તે આધુનિક દષ્ટિએ વિચાર કરતાં, અત્યંત પ્રાચીન ગણાય. વીલ્સન સાહેબ પછી, ઇતિહાસનાં ક્ષેત્રમાં અનેક મહત્ત્વની શોધો થઈ ગઈ છે.

‘ પાખંડ ’ એ શબ્દ બૌદ્ધ ધર્મમાં પણ પ્રચલિત હતો. આ સંબંધમાં નિમ્ન પ્રમાણ મહત્ત્વનું છે.

રાજાને અભિષેકનો પ્રાપ્ત હો, ત્રીન વર્ષહી તક બાહ્ય-પાષણ્ડ (=દૂસરે મત) નો ગ્રહણ ક્રિયા । બુદ્ધચર્યા, પૃ. ૧૬૯.

અશોકના સમયમાં ‘ પાખંડ ’ નો અર્થ ‘ પંથ ’ થતો હતો. આથી પાસંડેષુ, પંડેષુ, પષંડેષુ એ શબ્દો ‘ સર્વ પંથો કે ધર્મોમાં, ’ ‘ સર્વ પંથો કે ધર્મો માટે ’ એ અર્થમાં પાંચમા લેખમાં વપરાયેલ છે. (જુઓ, અશોકની ધર્મલિપિયાં, પૃ. ૪૦)

‘ પાશંડ ’ શબ્દ સાતમા, બારમા અને તેરમા લેખોમાં પણ જુદી જુદી વિભક્તિઓમાં વપરાયો છે.

‘ પાખંડ, શબ્દનો અર્થ ઢાંગ, દેખાવ, પાખંડ એવો પાછળથી થયો છે. (અશોકની ધર્મલિપિયાં, પૃ. ૧૦)

અતગ્રણ્ડ અને પરગ્રણ્ડ એ શબ્દો અનુક્રમે ‘ પોતાનો ધર્મ ’ અને ‘ બીજાનો ધર્મ ’ એ અર્થમાં ખારમા લેખમાં વપરાયા છે.

આથી પાખંડ એ ખોદ્દોનો શબ્દ નથી (એ જૈન શબ્દ જ છે) એમ કોણ કહી શકે ?

વચગુતિ

ખડકલેખ નં. ૭ અને નં. ૧૨ માં ‘ વચગુતિ ’ શબ્દ વપરાયેલ છે, એમ કહીને, એ શબ્દ જૈનધર્મનો જ શબ્દ છે એમ લેખકે જણાવ્યું છે.

ખડકલેખ નં. ૭ માં ‘ વચગુતિ ’ એ શબ્દ વપરાયો જ નથી. એ શબ્દ ૧૨ માં લેખમાં જ વપરાયેલ છે. વચગુતિ ને મળતો બૌદ્ધ શબ્દ વાહ્મમૌનેય છે. આ સંબંધમાં, નિમ્ન પ્રમાણ જાણવાનેગ છે:—

ત્રિન મૌનેય (=મૌન)—કાય૦, વાક્૦, મન—મૌનેય ।

—બુદ્ધચર્યા, પૃ. ૪૯૧.

‘ મૌનેયે ’ શબ્દ ‘ ગુપ્તિ ’ નો જ વાચક છે. આથી ત્રિન મૌનેય એટલે ત્રણ ગુપ્તિઓ એવો સ્પષ્ટ અર્થ થઈ શકે છે. બૌદ્ધો આ રીતે મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ એમ ત્રણ ગુપ્તિઓ માને છે.

ભાષુના લેખમાં, મૌનેયસૂત્રે નામક એક બૌદ્ધ ગ્રન્થનો

(બૌદ્ધધર્મના અન્ય ગ્રંથો સાથે) સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથમાં મૌનેયો સંબંધી વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે એ ખાસ જાણવા જેવું છે.

વચગુતિ (વચનગુપ્તિ) અને વાકમૌનેય (વાકમૌનેય) એ તદ્દન સમાનાર્થક શબ્દો છે. આથી ‘વચગુતિ’ એ જૈનોનો જ શબ્દ છે એમ કેમ કહી શકાય ?

મદંત

ભાષુ લેખમાં વપરાયેલ ‘મદંત’ શબ્દ જૈન શબ્દ જ છે એમ લેખક કહે છે એ ઠીક નથી.

‘મન્તે’ શબ્દ બૌદ્ધ શબ્દ પણ છે. આ સંબંધમાં નિમ્ન પ્રમાણો મહત્ત્વનાં થઈ પડે છે:—

‘ક्यों મન્તે, हमारे आर्यपुत्र को कोई संकट तो नहीं होने वाला है?’
બુદ્ધચર્યા, પૃ. ૪.

મન્તે स्वामी या पूज्यके लिये कहा जाता था ।

બુદ્ધચર્યા, પૃ. ૪ નોટ.

‘મન્તે’ ની જગ્યાએ ‘મદન્ત’ શબ્દ પણ બૌદ્ધોમાં વારંવાર વપરાય છે. આ સંબંધમાં, નિમ્ન દષ્ટાન્ત પર્યાપ્ત થશે:—

‘મદન્ત ! पत्ते छोड़कर फल की इच्छासे (इस समय)
हम अंगारवाले हो गये हैं ।
બુદ્ધચર્યા, પૃ. ૧૧.

‘મદન્ત’ શબ્દ એકલો જૈન શબ્દ નથી એ આથી

સિદ્ધ થાય છે. ‘મદંત’ એ જૈન શબ્દ જ હોવાનું લેખકનું કથન કેવું વિચિત્ર છે એ આથી વાચકોને ખરોખર સમજી શકાશે.

થેરા

લેખકે થેરા શબ્દ જૈનોનો જ છે. એમ કહ્યું છે. ‘થેરા’ ને ખદલે, ખોદ્દોમાં ‘ભિક્ષુક’ શબ્દ વપરાય છે એમ પણ તેમણે કહ્યું છે. લેખકનાં આ બંને કથનો ઠીક નથી.

લેખકે વાપરેલો ‘થેરા’ શબ્દ લાષાન્તર-દોષ છે. થેર જોઈએ. લાંડારકરકૃત ‘Asoka’ ની પહેલી આવૃત્તિનાં પૃ. ૯૮ ઉપર, ‘ભિક્ષુક’ શબ્દ સાધુ-સ્થવિર માટે વપરાયો છે એ ઉપરથી, ખોદ્દોમાં સાધુ-સ્થવિરો માટે ‘ભિક્ષુક’ શબ્દ જ વપરાય છે એવી લેખકની માન્યતા અચુકત છે.

‘થેર’ શબ્દ સ્થવિરવાચક છે. થેર અને સ્થવિર એ બંનેના સંબંધમાં નીચેના પ્રમાણો મહત્વનાં છે:—

સંઘકે સ્થવિરોં (વૃદ્ધ-ભિક્ષુઓં) કા અનુગમન કરનેવાલા હોનેસે, પહલા સમુદાય (= નિકાય) આર્ય સ્થવિર યા સ્થવિર-વાદકે નામસે પ્રસિદ્ધ હુઆ ।
 બુદ્ધચર્યા—॥

થેરગાથા-અટ્કથા; બુદ્ધચર્યા, મૂલ ગ્રંથોંકી સૂચી, પૃ. ૧૮૧.

According to C's rendering, *Bhadamta* is the designation of a lay brother.

Barhut Inscriptions (By Barua and Sinha), P. 4.

(લદંત એ ભિક્ષુકનું સંબોધન રૂપ છે એવો કનિંગહામનો (Stupa of Barhut માં જણાવેલો) મત છે).

...*Bhadata, Bhadamta, or Bhayamta* is met with as the title or honorific designation of the Buddhist monks—*Bhiksus and Sthaviras*.

Ibid, P. 4.

(....લદત, લદંત કે ભયંત એ શબ્દ બૌદ્ધ સાધુઓ અર્થાત્ ભિક્ષુઓ અને સ્થવિરોનાં એક માનવંત પદ (ઇલકાબ) તરીકે વપરાય છે).

...The Samgha was split up into the two main divisions;

(1) Theravada and (2) Mahasanghika...

Asoka (By Dr. D. R. Bhandarkar),

2nd Edition, P. 97.

(....સંઘના થેરવાદ અને મહાસંઘિક એવા બે મુખ્ય વિભાગો પડી ગયા....)

‘ Cambridge History of India ’ ના પ્રથમ ભાગમાં, થેર-ગાથા અને થેરી-ગાથાનો ઉલ્લેખ થયો છે (જુઓ પૃ. ૧૮૧, ૧૮૬, ૧૮૬. ૧૯૭, ૨૦૧, ૨૦૨, ૨૦૬, ૨૧૪, ૨૧૫ અને ૨૧૮). Psalms of The Brethren નામે સ્થવિરોને ઉપદેશપૂર્ણ એક મહત્ત્વના ગ્રન્થમાં, સ્થવિરોના ધર્મ સંબંધી સુંદર પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

‘ બુદ્ધચર્યા ’ પૃ. ૫૭૬ અને પૃ. ૫૭૭માં, મધ્યાતિક

આદિ અનેક સ્થવિરોને જૂદા જૂદા દેશોમાં ધર્મપ્રચાર માટે મોકલ્યાનો ઉલ્લેખ છે. આ રીતે ‘સ્થવિર’ એ શબ્દ બૌદ્ધોમાં વારંવાર વપરાય છે એમ આ સર્વ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે.

થેર એ એકલા જૈનોનો જ પારિભાષિક શબ્દ નથી તે આ ઉપરથી, વાચકોને સ્પષ્ટપણે સમજી શકાશે.

ધર્મમંગલં

લેખકે ‘ધર્મમંગલ’ શબ્દ જૈનોનો છે એમ વિશેષ કરીને માન્યું છે. આ સંબંધમાં, તેમણે એ શબ્દ જૈનોમાં સ્તુતિ, પદ, સૂત્ર આદિને અંતે તેમજ શુભ શુકનરૂપે વપરાતો હોવાનું જણાવ્યું છે. તેમણે ધર્મમંગલં ની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે કરી છે:—

મંગલં + ધર્મ ઉપસર્ગ=ધર્મમંગલં (ખ. લે. નં ૯).

ધર્મમંગલના સંબંધમાં લેખકની માન્યતા ઠીક નથી. તેમણે તેની આપેલી વ્યુત્પત્તિ પણ યથાર્થ નથી.

‘ધર્મમંગલ’ શબ્દ નવમા લેખમાં, ધંમમગલે, ધંમમંગલં, ધંમમંગલે, ધ્રમમગલં, ધ્રમમગલે, ધ્રમમંગલં, ધ્રમમંગલે, ધંમમંગલેના, ધ્રમમંગલેન અને ધ્રમગલેન એમ જૂદાં જૂદાં રૂપે વપરાયેલ છે.

આમ ‘ધર્મમંગલ’ એ બૌદ્ધ શબ્દ પણ છે. ડૉ. દેવદત્ત જાંડારકરે આ સંબંધી પોતાના ગ્રંથમાં સુંદર પ્રકાશ પાડ્યો છે. તેમણે કહ્યું છે કે:—

...he speaks of Dhamma, or Dhamma-mangala, as he calls it, in contradiction with the mangalas or rites for inducing luck and averting calamities, which, in Asoka's time as now, obtained in legion in Hindu Society.

Asoka, 2nd Edition, P. 105.

(....સદ્લાગ્યની પ્રાપ્તિ અને દુઃખનાં નિવારણ નિમિત્તે થતાં મંગલ કે ક્રિયાઓથી ધર્મમંગલ એ જૂદું છે એમ ધર્મ કે ધર્મમંગલના સંબંધમાં, તે (અશોક) કહે છે. અશોકના સમયમાં, હાલની માફક, હિન્દુ સમાજમાં મંગલો કે ધાર્મિક ક્રિયાકાંડો હજારોની સંખ્યામાં થતાં હતાં).

“ Every worldly rite,” he remarks, “ is of a dubious nature, It may or may not accomplish its object. Dhammamangala, however, is not conditioned by time, and even though it may not achieve any object here, it begets endless merit in the next world.”

Ibid, P. 119

(પ્રત્યેક સાંસારિક ક્રિયાનું સ્વરૂપ શંકાયુક્ત છે એમ તે ટીકારૂપે કહે છે. સાંસારિક ક્રિયાનો ઉદ્દેશ પાર પડે કે ન પણ પડે. ‘ ધર્મમંગલ ’ કાળથી અબાધિત છે. તેનો ઉદ્દેશ આ લોકમાં પાર ન પણ પડે; પણ પરલોકમાં તેનું અનંત ફળ મળે જ છે.)

‘ મંગલ, એ સાંસારિક ક્રિયા છે. આ સંબંધમાં, નિમ્ન પ્રમાણ પણ મહત્વનું છે:—

તીસરે દિન (મગવાનને) નન્દ (રાજકુમાર) કે અભિ-
ષેક, ગૃહપ્રવેશ, ઔર વિવાહ—ઇન ત્રીન મંગલકર્મ હોનેકે દિન,
મિશ્રાકે લિયે પ્રવેશકર નન્દ કુમાર કે હાથમેં પાત્ર દે...

બુદ્ધચર્યા, પૃ. ૧૭.

મંગલ (સાંસારિક મંગલ કે મંગલ ક્રિયા) અને ધર્મ-
મંગલ (ધર્મ કે ધર્મરૂપ મંગલ) એ બન્ને બૌદ્ધ દૃષ્ટિએ
ભિન્ન જ મનાતાં હતાં એમ આથી સિદ્ધ થાય છે.

‘ ધર્મમંગલ ’ ના સંબંધમાં, લેખકની માન્યતા કેવી
ભૂલભરી છે એ ઉપર્યુક્ત પ્રમાણોથી સિદ્ધ થાય છે.

જીવ, મૃત આદિ

લેખક મહાશયે જીવ, મૃત, પ્રાણ અને સત્ત એ ચારે શબ્દો
જૈન શબ્દો છે એમ કહ્યું છે. આ સંબંધમાં તેમણે વિશેષ એમ
કહ્યું છે કે:—

“ આ બધા સમાનાર્થી શબ્દના જોડકાં વિષે, ટૂંકે રા.
ભાંડારકર સાહેબ કહે છે કે....બૌદ્ધ દર્શનશાસ્ત્રમાં....પ્રાણ અને
મૃત વચ્ચેનો તફાવત પણ કયાંય વર્ણવાયો નથી જ્યારે જૈન
દર્શનમાં.... જે ફેર છે તે પણ સમજાવાયો છે અને ઉપરાંત
જીવ અને સત્ત વિષેનો ભેદ પણ સમજાવ્યો છે (અશોક, પૃ.
૧૨૭, ૧૨૮, ૧૩૦). ”

આમાં લેખકે મૃત અને પ્રાણ સંબંધી, ડૉ. ભાંડારકરના
મતનો ઉલટો અર્થ કર્યો છે.

અશોકે, મૃત અને પ્રાણ એ શબ્દો જૂદા અર્થમાં વાપર્યા છે એવો ડૉ. લાંડારકરનો સ્પષ્ટ મત છે. આથી તેમણે તો કહ્યું છે કે:—

But it can not be denied that, at least *bhuta* Asoka does contrast from *Prana*, when he enumerates his ethical practices, as in *anarambo Prananam avihisa bhutanam*.

Asoka, 2nd Edition, P. 136.

(પણ નૈતિક કાર્યો ગણાવતાં, અશોકે અનારંભો પ્રાણાનાં અવિહિસા મૃતાનાં એ (પાઠ) માં ભૂતની પ્રાણથી ભિન્નતા જ દર્શાવી છે એની ના પાડી શકાય તેમ નથી.)

અશોકે ચારે શબ્દો સમાન અર્થમાં નથી વાપર્યા એ આ ઉપરથી, જોઈ શકાશે. હવે આપણે જીવ, ભૂત, પ્રાણ આદિ સંબંધી ખાસ વિચાર કરીએ.

“ જૈન સાહિત્ય સંશોધક ” માં (ખંડ ૧, અંક ૪, પૃ. ૧૭૫-૭૬ અને પૃ. ૧૭૫-૭૬ નાં ટીપ્પણમાં) સત્ત્વ આદિ વિષે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:—

“ સર્વે સત્ત્વ, સર્વે પ્રાણીઓ, સર્વે ભૂતો અને સર્વે જીવો, પછી તે પશુ, અગર વનસ્પતિ ગમે તે હો, પણ તેમનામાં કોઈમાં આંતરબલ, શક્તિ તથા સામર્થ્ય નથી; પરંતુ આ દરેક જીવ પોતાની સ્વભાવ-નિયતિને વશ થઈ, છ પ્રકારની કૌંઈપણ ભૂતિમાં રહી સુખદુઃખ ભોગવે છે. ” પૃ. ૧૭૫-૭૬.

“ મૂળમાં ‘ સર્વે સત્તા, સર્વે પાણા, સર્વે મૃતા, સર્વે જીવા ’ એવો પાઠ છે. જૈન સૂત્રોમાં પણ આજ કમથી અનેક ઠેકાણે એ પાઠ આવે છે; અને એ પાઠનું સંક્ષેપમાં all classes of living beings (સચેતન પ્રાણીઓના બધા વર્ગો) એવું ભાષાન્તર કરેલું છે. બુદ્ધઘોષની ટીકાનું ભાષાન્તર, હાર્નેલે ‘ ઉવાસગદસાઓ ’ નાં પરિશિષ્ટ નં. ૨ બના પાન ૧૬ ઉપર નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે:—

“ સર્વે સત્તા એટલે ઉંટ, બળદ, ગધેડા અને તેવા ખીબા બધા પશુઓ, સર્વે પાણા એટલે એકેન્દ્રિય, દ્વિન્દ્રિય આદિ ચેતનાવાળા પ્રાણીઓ, સર્વે મૃતા એટલે અંડજ અને ગર્ભજ જીવો અને સર્વે જીવા એટલે ડાંગર, જવ, ઘઉં ઇત્યાદિ (વનસ્પતિક) જીવો.* ”

પૃ. ૧૭૫-૭૬-ટી૦

* In the term, *all beings* (*sabbe satta*), he comprises camels, oxen, asses and other (animals) without exception. The term *all sensible beings* (*sabbe pana*), he uses to denote those with one sense, those with two senses and so forth. The term *all generated beings* (*sabbe bhuta*), he uses with reference to those that are generated or produced from an egg or from the womb. The term *all living beings* (*sabbe Jiva*), he uses with reference to rice barley, wheat and so forth.

—Uwasagadasao (Edited by Dr. Hoernle),

Appendix II. p. 16.

Uvasagadasao* માં દીઘનિકાયના આપેલા નીચેના પાઠથી પણ જીવ, ભૂત આદિની લિન્નતા બરોબર સમજી શકાય છે:—

સર્વે સત્તા તિ ઓઢ્ઢગોણગદ્રમાદયો અનવસેસે પરિગ્ઢ્ઢાતિ ।
સર્વે પાણા તિ ંકેન્દ્રિયો પાણો દ્વિન્દ્રિયો પાણો તિઆદિવસેન
વદતિ । સર્વે ભૂતા તિ અણ્ડકોસવત્થિકોસેસુ ભૂતસંભૂત સંધાય
વદતિ । સર્વે જીવા તિ સાલિય વ ગોધૂમાદયો સંધાય વદતિ ।

P. 197

જૈનો પણ જીવ, ભૂત, પ્રાણ અને સત્ત્વ ં આરને લિન્ન-
લિન્ન માને છે.

જીવ, ભૂત આદિ વિષે લેખકનું મંતવ્ય કેટલું બધું
ઢોષપૂર્ણ છે ં આથી સુજ્ઞ વાચકો સમજી શકશે.

સેંડ્રેકોટસ

લેખકે સેંડ્રેકોટસ તે અશોક છે (ચંદ્રગુપ્ત નહીં) ંમ
કહ્યું છે. સેંડ્રેકોટસનું લગ્ન સેલ્યુકસની પુત્રી સાથે થયું હતું
અમ પણ તેમણે કહ્યું છે.

લેખકનાં આ કથનો ઉપરથી, ૨-૩ મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત થાય
છે. આમાંનો ંક મુદ્દો સેંડ્રેકોટસ તે અશોક હતો કે નહીં ?
તે છે. સેંડ્રેકોટસ ં અશોક નહતો. આ સંબંધમાં, નિમ્ન
પ્રમાણ વિચારણીય છે:—

* Edited by P. L. Vaidya.

Sandrakottos is identical with Candragupta and not with Asoka, as the literary analogy (~~S~~andrakottos), shows evidently. The form sandracottos goes back to a prâkrit form चन्द्रगुप्त, the more as there exists also a Greek form Sandrakypotos, but the reading is not warranted by Manuscripts, as it seems, in Athenaios I. 18. Alexander and Candragupta are believed contemporaries as far as according to Plutarch. Candragupta is said to have seen, when he was a boy, the great king Alexander. But also that is not historically proved. Sandrakottos has no meaning at all in Greek, as it represents only Indian word Candragupta, which means "protected by the moon." On Nandrum in Justin, there is little doubt, rather none, that it means Nanda, the king and his dynasty, which was over-whelmed and deposed by Candragupta, with the help of a Brahman, called Vishnugupta or Canakya or Kautilya. That is not proved. Nandrum is the correct reading; Alexandram a misreading, as it is out of place in that passage of Instin *

Dr. Otto Stein.

* From a letter dated 11th February 1936 to the author.

(સેંડ્રેકોટસ અને ચંદ્રગુપ્ત *Sandra|k|ot|tos* એ શબ્દો
Candra|g|upta)

વચ્ચે) સાહિત્યની દૃષ્ટિએ જે સામ્ય છે તે સેંડ્રેકોટસ અને ચંદ્રગુપ્ત એ બન્ને એક છે, સેંડ્રેકોટસ અને અશોક એ બન્ને એક નથી, એમ ખતાવી આપે છે. ‘સેંડ્રેકોટસ’ * એ ચંદ્રગુપ્તનો પ્રાકૃત જેવો શબ્દ છે. ગ્રીક ભાષામાં ‘સેંડ્રેક્રીપ્ટસ’ એવું રૂપ હોવાથી, ‘સેંડ્રેકોટસ’ એ અધિકપણે ચંદ્રગુપ્તનું પ્રાકૃત રૂપ છે. ‘સેંડ્રેક્રીપ્ટસ’ એરૂપ હસ્તલિખિત ગ્રંથો ઉપરથી, સાબિત થતું નથી એમ જણાય છે. ચંદ્રગુપ્ત જ્યારે છોકરો હતો ત્યારે, તેણે મહાન નરપતિ અલેક્ઝાન્ડરને જોયો હતો એમ ખુટાર્કના અભિપ્રાય ઉપરથી કહેવાય છે અને એ અનુસાર, અલેક્ઝાન્ડર અને ચંદ્રગુપ્ત એ બન્ને સમકાલીન મનાય છે; પણ આ હકીકત ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ સિદ્ધ થઈ નથી. ‘સેંડ્રેકોટસ’ એ શબ્દ ભારતીય શબ્દ ‘ચંદ્રગુપ્ત’ નો જ નિદર્શક હોવાથી, તેનો ગ્રીક ભાષામાં કંઈ અર્થ જ નથી ચંદ્રગુપ્ત એટલે “ચંદ્રથી રક્ષિત.” ‘નંદ્રમ્’ એટલે ‘નંદ’ એવા જસ્ટીનના અભિપ્રાય સંબંધી, થોડીજ શંકા રાખવા જેવું છે; કદાચ કંઈ પણ શંકા રાખવા જેવું નથી. નંદ રાજા અને તેના વંશજોને, વિષ્ણુગુપ્ત, આણ્ણકય કે કૌટિલ્ય નામના બ્રાહ્મણની મદદથી, ચંદ્રગુપ્તે પરાસ્ત કરીને, પદબ્રજ કર્યા હતા એ હકીકત પણ સિદ્ધ થઈ નથી. ‘નંદ્રમ્’ એ ખરૂં રીડીંગ છે, ‘અલેક્ઝાન્ડરમ્’ એ ખોટું રીડીંગ છે. જસ્ટીનવાળા ફકરામાં, એ રીડીંગ અસ્થાને છે.*

—ડૉ. આર્ટો સ્ટેઇન

* કર્તાને તા. ૧૧-૨-૩૬ ને દિને લખેલા એક પત્રનું લાપાન્તર.

સેંડેકોટસ અને અશોક એ બન્ને જિન્ન છે અને સેંડેકોટસ તથા ચંદ્રગુપ્ત એ બન્ને એક છે એમ ડૉ. ઓટોસ્ટેઇનનાં ઉપ-યુક્ત વિધાનોથી સ્પષ્ટ થાય છે.

સેંડેકોટસ એટલે અશોક એમ માનીએ તો, અશોકને લેખક મહાશય સંપ્રતિ માને છે એટલે, સંપ્રતિ રાજાએ સેલ્યુકસની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યું હતું એમ માનવું પડે. સંપ્રતિ મહારાજાએ સેલ્યુકસની પુત્રી સાથે લગ્ન કર્યું હતું એમ માનવું એ કેટલું બધું અનુચિત કહેવાય ?

લેખક મહાશયે સેલ્યુકસની પુત્રીનું લગ્ન સેંડેકોટસ સાથે થયું હતું અને ચંદ્રગુપ્ત તે સેંડેકોટસ નહીં એમ સિદ્ધ કરવા નિમિત્તે, ચંદ્રગુપ્તનાં રાજ્યનાં અમુક વર્ષો પણ ઉડાડી મૂક્યાં છે એ ખાસ જાણવા જેવું છે.

સેલ્યુકસની પુત્રીનું લગ્ન ચંદ્રગુપ્ત સાથે ઇસ્વી સન પૂર્વે ૩૦૪ માં થયું હતું ચંદ્રગુપ્તનું રાજ્ય ઇ. સ. પૂ. ૩૨૧ થી ઇ. સ. પૂ. ૨૮૭ સુધી કે ઇ. સ. પૂ. ૩૨૫ થી ઇ. સ. પૂ. ૩૦૨ સુધી ચાલ્યું હતું એવો અનુક્રમે Cambridge History of India (Vol. I, P. 698) અને ભારતીય ઇતિહાસ કી રૂપરેખા ભાગ ૧ (પૃ. ૬૧૭) નો મત છે. આ બન્ને મતો પ્રમાણભૂત ગણાય છે એ જોતાં, ચંદ્રગુપ્તનું લગ્ન સેલ્યુકસની પુત્રી સાથે થયાનું સંલલિત છે આથી રાજ્યકાળની દૃષ્ટિએ વિચાર કરીને, લેખક મહાશય ચંદ્રગુપ્તનું લગ્ન સેલ્યુકસની પુત્રી સાથે નથી થયું એમ સિદ્ધ કરવા માટે, પ્રયત્ન

કરે અને એમ કરતાં ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યકાળનાં અમુક વર્ષો જ ઉડાડી મૂકે એ કેવું કહેવાય ?

ચંદ્રગુપ્તનું લગ્ન સેલ્યુકસની પુત્રી સાથે થયું હતું એ નિર્વિવાદ છે. આ સંબંધમાં, નિમ્ન પ્રમાણ જ પર્યાપ્ત છે:—

चंद्रगुप्तस्तस्य सुतः पौरसाधिपतेः सुताम् ।

सुल्लवस्य तथोद्वाह्य यावनीबौद्धतत्परः ॥

—મવિષ્યપુરાણ, ૩, ૧, ૬. ૪૩.

સેંટ્રેકોટસને ચંદ્રગુપ્તને બદલે, અશોક એટલે લેખકના માનેલા સંપ્રતિ મહારાજા માની લઈએ તો, ઇતિહાસનાં ક્ષેત્રમાં, સ્વપ્ને પણ ન કદપી શકાય એવી અસંગતતાઓ ઉપસ્થિત થાય એનો લેખક મહાશયને કંઈ ખ્યાલ હશે ખરો ?

સેંટ્રેકોટસને ચંદ્રગુપ્તને બદલે તેના પ્રપૌત્ર સંપ્રતિ માનનાર લેખક મહાશય સેલ્યુકસ હિન્દમાં કયારે આવ્યો વિગેરે હકીકતોનો વિચાર જ કર્યો હશે કે કેમ એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. પણ સેંટ્રેકોટસને ચંદ્રગુપ્ત ન મનાવવા માટે, જે લેખક મહાશય એના રાજ્ય કાળના જ અમુક વર્ષો પણ ઉડાવી દે, તેઓ સેંટ્રેકોટસને અશોક (સંપ્રતિ) મનાવવા સેલ્યુકસ હિન્દમાં કયારે આવ્યો એ વિગેરે પ્રશ્નોનો વિચાર જ શા માટે કરે ? આથી વિશેષ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે.

રૂદ્રદામનના શિલાલેખ પરત્વે કલ્પનાઓ

લેખક મહાશયે, અશોકવાળા શિલાલેખોનું નિર્માણ સંપ્રતિને ઉદ્દેશીને ઘટાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એટલું જ નથી.

તેમણે રૂદ્રદામનના શિલાલેખ પરત્વે પણ એવી જ કલ્પનાઓ કરી છે.

લેખકે ગિરનારની તળેટીમાં સુદર્શન તળાવ બાંધનાર ચંદ્રગુપ્ત (જેના સૂબાની દેખરેખ નીચે એ તળાવ બાંધાયું હતું તેના) સંબંધમાં, પીટર્સન સાહેબનાં ભાષાન્તરનો હવાલો ખોટો આપ્યો છે. પીટર્સન સાહેબે કરેલું ભાષાન્તર, લેખકે જણાવ્યું છે તે કરતાં જુદું જ છે. એ ભાષાન્તર નીચે પ્રમાણે છે:—

(वै) श्येन पुष्पगुप्तेन P. 18.

(Vai) sya Pushyagupta. P. 20.

—A Collection of Prakrit and Sanskrit Inscriptions.

પીટર્સન સાહેબ જેમને પુષ્પગુપ્ત કે પુષ્યગુપ્ત કહે છે તેમને લેખક મહાશય વૈશ્યગુપ્ત કહે છે. તેઓ એટલેથી જ અટક્યા નથી. વૈશ્યગુપ્ત તે વિશ્વગુપ્ત (ચાણક્ય) હોય એમ પણ તેઓ માને છે. લેખકની કલ્પનાઓ કેવી છે તેનું પણ આ એક સુંદર ઉદાહરણ છે.

વળી લેખકે મૂળ લિપિ (લેખ) તપાસી હોવાનું કહીને, તેમાં વૈશ્યગુપ્ત નામ હોવાનું તેમણે જણાવ્યું છે. પણ તેમણે ખરી રીતે મૂળ લિપિ વાંચી હોય એમ જણાતું જ નથી. મૂળમાં તો પુષ્યગુપ્ત નામ છે લેખક મહાશયે પ્રભાશુભૂત નવાં સાધનો તપાસ્યાં હોત તો, આવી રીતે ખોટું નામ ગ્રહણ કરવાનો સંભવ જ ન હતો. આમ છતાં, તેમણે research (અન્વેષણ) કરેલ હોવાનું કહ્યું છે એ કેવું કહેવાય ?

સંભવિત છે કે, લેખક મહાશયે ‘ વૈશ્ય પુણ્યગુપ્ત ’ એ નામમાંથી ‘ પુણ્ય ’ શબ્દ કાઢી નાખીને, “ વૈશ્યગુપ્ત ” નામ બનાવી દીધું છે.

ગિરનારની તળેટીમાં સુદર્શન તળાવનું નિર્માણ, ચંદ્ર-ગુપ્તના સમયમાં, તેના સૂબા પુણ્યગુપ્તે કર્યું હતું. અશોકના સમયમાં, તુષારસ્ક નામના તેમના એક અધિકારીએ તે સમરાવીને પૂરું કર્યું હતું. રૂદ્રદામને તે ફરીથી સમરાવ્યું (ખંધાવ્યું) હતું. સંપ્રતિ મહારાજાએ તળાવ સમરાવ્યું કે ખંધાવ્યું જ નહતું. આથી એનું સમારકામ સંપ્રતિ મહારાજાએ કરાવ્યું હોય તો, તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કશુંયે નથી એવું લેખકનું કથન વાસ્તવિક નથી. ખીજી વખતનું સમારકામ પ્રિયદર્શીના સમયમાં કરવામાં આવ્યું હતું એ વાત જ ખોટી છે. લેખમાં પ્રિયદર્શીનું તો નામ જ નથી.

લેખકે અશોકના અમલદારનું નામ તુષારસ્કને બદલે તુપસ આપ્યું છે, તુષારસ્ક એ એક યવન સરદાર (રાજા) હતો.

મહાક્ષત્રપ રૂદ્રદામાએ ફરીથી તળાવ સમરાવ્યું (ખંધાવ્યું) તેની યાદમાં, તેમણે એ જ તળાવના કિનારા ઉપર આવેલ જે ખડક ઉપર અશોકના ૧૪ લેખો તેમજ ગુપ્તવંશી રાજા સ્કંદગુપ્તનો શિલાલેખ છે તે ખડકની પશ્ચિમ બાજુએ ઉપરના ભાગમાં, પોતાનો લેખ ખોદાવ્યો હતો. (ભારતીય ઇતિહાસ કી રૂપરેખા, ભાગ ૨, પૃ. ૮૧૪). એ લેખ તેમણે ઈ. સ. ૧૫૦ માં કોતરાવ્યો હતો એમ ‘ બૌદ્ધકાલીન ભારત ’ માં કહ્યું છે. (જૂઓ પૃ. ૨૮૭).

લેખકે શિલાલેખને, અશોક અને પ્રિયદર્શિન્ એ બન્નેને લિખ્ત ગણવામાં સમર્થન રૂપ પૂરાવે ગણી લીધે છે લેખમાં પ્રિયદર્શીનાં નામની ગંધ પણ નથી એટલે મૂલં નાસ્તિ કુતઃ શાસ્ત્રા ? લેખક મહાશયને કંઈ અલોકિક જ્ઞાન થયું છે કે. લેખમાં તેમને પ્રિયદર્શી નામ હોવાનું જણાય છે ? કે હુનીયા કંઈ સમજશે જ નહીં એમ માનીને, તેમણે ગમે તેમ લખ્યું છે ?

લેખકે બધાં વિશેષણો સંપ્રતિ મહારાજને જ અનુલક્ષીને વાપર્યાં છે અને પોતાનાં સુકૃત્યોને જેબ આપવા માટે, માત્ર તુલના કરવાનાં સ્વરૂપમાં, તેના તેજ ખડક ઉપર, અંતના ભાગમાં, પોતાને લગતાં વિશેષણો વિહંગદષ્ટિએ કોતરાવ્યાં છે (જુદો ખડકલેખ કોતરાવ્યો નથી) એવું લેખકનું કથન પણ યથાર્થ નથી. એ કથન તેમણે કોઈ નવીન શોધ માનીને, લખ્યું હશે કે કેમ તે તેઓ જાણે.

સુદર્શન તળાવનું ખીજ વારનું નિર્માણ રૂદ્રદામાના અમાત્ય સુવિશાખની દેખરેખ નીચે થયું હતું. તેમણે પોતાના સ્વામિ રૂદ્રદામનને જ ઉદ્દેશીને સર્વ વિશેષણો લેખમાં વાપર્યાં છે. એ લેખમાં સંપ્રતિને ઉદ્દેશીને વિશેષણો વાપરવાની અને સંપ્રતિ સાથે તુલના કરવાનાં સ્વરૂપમાં, ખડકલેખના છેવટના ભાગમાં, પોતાની સ્તુતિ કરવા કે કરાવવાની રૂદ્રદામાને કશીયે જરૂર નહતી. લગભગ ચારસો વર્ષ ઉપર થઈ ગયેલ રાજને માટે, કોઈ રાજ આમ કરે પણ ખરે ? વળી રૂદ્રદામાએ પોતાને માટે સર્વ વિશેષણો વિહંગદષ્ટિએ કોતરાવ્યાં છે એમ કહીને,

લેખક મહાશય શું કહેવા માગે છે તે સમજવુંજ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

તળાવનું નિર્માણ કરનાર એને તેનું સમારકામ કરનારનાં નામો રૂદ્રદામાનાં લેખમાં છે જ. એ નામો અનુક્રમવાર ગણવામાં આવે તો, ખિંદુસારનું નામ તેમાં ક્યાં છે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે; અને લેખમાં ખિંદુસારનું નામ જ ન હોય તો, તેમાં તે નામ હોવાની કલ્પના કેવી રીતે કરી શકાય ?

સંપ્રતિ મહારાજને ગર્ભથી માંડીને, રાજલક્ષ્મી વધ્યા જ કરી હતી એમ કહીને, રૂદ્રદામાને ઉતારી પાડવાનો લેખકનો પ્રયત્ન યથાર્થ નથી. રૂદ્રદામાને આગર્ભ રાજલક્ષ્મીની વૃદ્ધિ ન થઈ હતી એમ લેખકે શાથી માની લીધું છે ? રૂદ્રદામા અત્યંત સમૃદ્ધ રાજવી હતો એ તો જાણીતું છે. વળી સંપ્રતિ મહારાજએ લડાઈ સિવાય મનુષ્ય વધ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી અને તેનું આજીવન પાલન કર્યું હતું એમ લેખક મહાશયે શાથી માની લીધું છે ? લેખક મહાશય, એનું કંઈપણ પ્રમાણ આપી શકે તેમ છે ? સુદર્શન તળાવના લેખમાં તો રૂદ્રદામાએ એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી અને તેનું આજીવન પાલન પણ કર્યું હતું એમ સ્પષ્ટ લખ્યું છે (જુઓ, ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખ ભા. ૧ પૃ. ૧૧) વળી રૂદ્રદામાનાં જીવન-વૃત્તાન્તમાં, એવી પ્રતિજ્ઞાનો ઇસારો વટિક નથી તેમજ શક જેવી કૂર જાતિના રાજા એવી પ્રતિજ્ઞા લે એ સ્વપ્ને પણ માની શકાય તેમ નથી એવું લેખકનું કથન ઠીક નથી. ફરજતિમાં જન્મેલ મનુષ્ય દયાળુ ન જ હોય એ નિયમ છે ?

લેખક મહાશયે, રૂદ્રદામાને પાશ્ચાત્ય હિન્દનો એક નાનકડો રાજા માન્યો છે. તેમણે રૂદ્રદામાએ ઘણા દેશો જીતેલા હોવાના સંબંધમાં, શંકા પણ કરી છે. તેમણે આથી કહ્યું છે કે:—

“ ક્ષત્રપ રૂદ્રદામાએ પોતાના બાહુબળથી, ઘણા દેશો જીતી લીધા હતા તે આપણે ભલે કબૂલ રાખીએ (જો કે આપણી આ માહિતીનો આધાર પણ મુખ્યત્વે કરીને તો આ સુદર્શન તળાવનો સંશયાત્મક લેખ જ છે) તો પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે, આવા વિસ્તૃત પ્રદેશ ઉપર, તેણે કદી સત્તા જમાવી નહોતી જ; પણ સમ્રાટ સંપ્રતિના દિગ્વિજયમાં જ આ બધા પ્રદેશોનો સમાવેશ થઈ જાય છે ”

લેખકે આમાં સુદર્શન તળાવના લેખને જ સંશયાત્મક ગણ્યો છે. એ લેખને તેમણે ત્યારે સંપ્રતિ મહારાજાને ઉદ્દેશીને ઘટાવવાનો પુબ્કળ પ્રયત્ન કેમ કર્યો છે એ પ્રશ્ન આથી ઉપસ્થિત નથી થતો ?

રૂદ્રદામા એક મહાન્ પરાક્રમી રાજા હતો. તેને તેનાં અતુલ પરાક્રમને લીધે, મહાક્ષત્રપ (ક્ષત્રિયોના મહાન્ પાલક) એવું અનન્ય બિરૂદ મળ્યું હતું. અન્ય શિલાલેખોમાં પણ તેને એ જ બિરૂદ અપાયું છે. તેણે યૌધેય જેવી અજેય પ્રજાને પણ પરાસ્ત કરી હતી. દક્ષિણપથ વિગેરે અનેક દેશોના સ્વામી શાતકર્ણિનો* એ વાર પરાજય કર્યો હતો. વળી તેણે

* We learn from the Nasik record of Queen Gautami that, her son destroyed the Sakas, Yavanas and pahlavas, and that his dominions extended not only over Asika, Asaka (Asmaka on the Godāvāri i. e. Mahārāshtra) and Mūlaka (the District

પૂર્વ અને પશ્ચિમ આકર, અવન્તિ, અનૂપ દેશ, આનર્ત, સુરાષ્ટ્ર, શ્વેત્ર, સિન્ધુ, સૌવીર, કુકુર, અપરાન્ત, નિષાદ આદિ દેશો પોતાના બાહુબળથી જીતી લીધા હતા.

round Paithan) but also over suratha (Kāthiawār) Kukur (in Western or Central India) near pāriyātra or the Western vindhyas), Aparānta (North Konkan), Anupa (district round Māhismati on the Narmada), Vidarbha (Berar) and Akar-Avanti (East and West Malwa)

Political History of Ancient India
(By Rai Chaudhuri) P. 336.

(ગૌતમીપુત્રે શંકો, યવનો અને પહલવોનો નાશ કર્યો હતો એમ રાણી ગૌતમીના નાશકના લેખ ઉપરથી, આપણે જાણીએ છીએ તેનું રાજ્ય અસિક, આસક (ગોદાવરી ઉપરનો અસ્મક દેશ એટલે મહારાષ્ટ્ર), અને મૂલક (પૈઠણ આસપાસનો પ્રદેશ), ઉપરાંત સુરઠ (કાઠીઆવાડ), કુકુર (પારિયાત્ર કે પશ્ચિમ વિંધ્યાચળ પર્વત પાસે પશ્ચિમ કે મધ્યમ હિન્દમાં, અપરાંત (ઉત્તર કોંકણ), અનુપ (માહિષ્મતી અને નર્મદા આસપાસનો પ્રદેશ), વિદર્ભ (વરાડ) અને આકર-અવન્તિ (પૂર્વ અને પશ્ચિમ માળવા) માં ફેલાયું હતું એમ પણ એ લેખ ઉપરથી આપણે જાણીએ છીએ.)

... ..Gautamiputra Sri Sātakarni, probably the greatest of the Āndhra kings ... He is said... to have uprooted the Kshaharātas.

Cambridge :Shorter History of India, P. 59.

(ગૌતમીપુત્ર પ્રાયઃ આંધ્ર રાજાઓમાં સૌથી મહાન (હતો) તેણે ક્ષહરટોનું નિકંદન કર્યું હતું એમ કહેવાય છે.)

રૂદ્રદામા ક્ષત્રપ કેવો બહાદુર હતો તે સંબંધમાં, નિમ્ન પ્રમાણુ બાણવાજોગ છે:—

સુરાષ્ટ્ર ઓર ગુજરાત પર પહેલીબાર શકોં કી ચઢાઈ હોને કે બાદસે વહાં કે પુરાને સ્થાનીય ગણ—રાજ્ય—વૃષ્ણિ ઓર કુકુર—સદાકે લિયે સમાપ્ત હો ગયે દીસતે હૈ, વે ફિર નહીં ઉઠે ।

ભારતીય ઇતિહાસકી રૂપરેખા, ભાગ ૨, પૃ. ૮૧૯.

રૂદ્રદામા આવો મહા બળવાન હતો, તેને નિર્બળ કેમ માની શકાય ?

રૂદ્રદામાના લેખને સંપ્રતિનો લેખ માની લઇએ તો, અસલ અશોકનો સમય કયારે ? એ પ્રશ્નપણ ખડો થાય છે. રૂદ્રદામાના લેખને સંપ્રતિનો લેખ માનવામાં આવે તો, લેખક મહાશયની યાદીમાં, અશોકનું નામ જ નથી એમ માનવું પડે. શું લેખકનાં લીસ્ટમાં, મૌર્યવંશી રાજાઓમાં અશોકનું નામ જ નથી ? કે તેમણે પોતાની કલમથી, અશોકને હાસ્યાસ્પદ રીતે પદબ્રષ્ટ કરેલ છે ?

લેખકે રૂદ્રદામાનો લેખ ખરોખર જોયો હોત તો, એ સંબંધી ગમે તેવી કલ્પનાઓ કરવાની તેમને જરૂર જ ન રહેત. રૂદ્રદામાના લેખમાં અશોકનું નામ તો છે જ.

લેખક મહાશય અશોકને સંપ્રતિ તરીકે માને છે. આથી તેમણે કલ્પનાના ઘોડા નાહક દોડાવ્યા છે એમ કહીએ તો શું ખોટું ?

રૂદ્રદામાના લેખ પરત્વે લેખક મહાશયે કરેલી કલ્પનાઓ

ઢંગધડા વગરની છે. એ કલ્પનાઓ ઉપરથી, રૂઢિદામાનો લેખ એ સંપ્રતિ મહારાજનો લેખ નથી બની જતો. સુદર્શન તળાવનું ફરીથી નિર્માણ સંપ્રતિ રાજાએ કર્યું હતું એમ પણ નથી ઠરતું. સંપ્રતિ મહારાજાએ વાવો, કુવાઓ, તળાવો વિગેરે બંધાવ્યાં હતાં એમ લેખક મહાશય બતાવી શકશે ખરા ?

ભાષુનો શિલાલેખ

સમ્રાટ અશોકના શિલાલેખોમાં, ભાષુ(વૈરાટનો)નો શિલાલેખ અત્યંત સુપ્રસિદ્ધ છે. એ શિલાલેખ હોવા છતાં, એનું મહત્ત્વ અનેરું છે. અશોકના શિલાલેખોમાં સામાન્ય રીતે એનો નંબર બીજો ગણાય છે. એ લેખ વૈરાટની બીજી ટેકરી ઉપર મળી આવ્યો હતો. (જુઓ શ્રી રાધાકૃમુદ મુકરજીકૃત ' Asoka ' નું પૃ. ૧૪) મજકુર લેખ અસલ શિલા સાથે કલકત્તા એશિયાટીક સોસાયટીમાં હાલ વિદ્યમાન છે.

આ આખોયે લેખ સમસ્ત બુદ્ધ સંઘનેજ ઉદ્દેશીને લખાયેલો છે. મહામાત્રો આદિને ઉદ્દેશીને તેમાં કશુંયે સંબોધન નથી. આ રીતે, મહારાજા અશોકે સંઘને પ્રત્યક્ષ રીતે ધર્મબોધ આપ્યો છે અને ધર્મ સંબંધી સંઘને પ્રત્યક્ષ નિર્દેશ કર્યો છે. મહારાજા અશોકે બીજા કેટલાક લેખોમાં મહામાત્રો આદિ દ્વારા સંઘ આદિને પરોક્ષ બોધ કે સૂચન કરેલ છે. આ લેખ તો બૌદ્ધ સંઘને પ્રત્યક્ષ બોધ અને સૂચનરૂપ છે. આ રીતે લેખની ઉપયુક્તતા અદ્વિતીય છે.

ભાષુનો લેખ ઇ. સ. પૂ. ૨૬૦ માં લખાયો હતો. મહારાજા અશોકના નાના ખડકલેખોનું નિર્માણ ખડકલેખો અગાઉ

જ થયું હતું. મહામાત્રોની નીમણુક લાખુના લેખ પછીજ થઈ હતી (જુઓ ઉપર્યુક્ત Asoka પૃ. ૩૭, પૃ. ૪૩ અને પૃ. ૨૧૦)

અશોકે સારનાથ, સાંચી અને કૌશામ્બીના સ્તંભલેખો માફક, આ લેખથી પોતાનું ધાર્મિક દૃષ્ટિએ સંઘ ઉપર નેતૃત્વ છે એમ સૂચિત કર્યું હતું. આ રીતે તેઓ ધર્મ-રક્ષક બન્યા હતા. ધર્મમાં ફાટપુટ પડાવનારાઓને શિક્ષા પણ થતી હતી એ આ લેખોના સંબંધમાં ખાસ જાણવા જેવું છે. અશોકે લાખુના લેખમાં મહત્વના બૌદ્ધ ધર્મગ્રંથોનો નિર્દેશ કર્યો છે અને બુદ્ધ, બુદ્ધ ધર્મ અને બૌદ્ધ સંઘ એટલે ત્રિરત્ન કે ત્રિશરણમાં પોતાની નિરતિશય શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરી છે એ પણ ખાસ ઉલ્લેખનીય છે. અશોકે બૌદ્ધ ધર્મ ગ્રહણ કર્યો હતો અને તે બુદ્ધ ધર્મનો ચુસ્ત અનુયાયી હતો એમ પણ આ લેખથી સિદ્ધ થાય છે.

મહારાજા અશોકનો આ સુપ્રસિદ્ધ શિલાલેખ નીચે પ્રમાણે છે:-

(૧) પિયદસિ લાજા માગધં સંઘં. અમિવાદનં આ હા(ઃ)

અપાવાધતં ચ ફાસુ વિહાલતં ચા (I)

(૨) વિદિત વે મંતે આવતકે હમા બુધસિ ધંમસિ સંઘ-
સીતિ ગલવે ચ પસાદે ચ (I) સ કેંચિ મંતે

(૩) ભગવતા બુધેન માસિતે સવે સે સુમાસિતે વા એ
ચુ સ્વો મંતે હમિયાયે દિસેયા હેવં સધંમે

(૪) ચિલઠિતિકે હોસતીતિ અલહામિ હકં તં વતવં (I)

ઇમાનિ મંતે ધંમપલિયાયાનિ વિનયસમુક્કસે

(૫) અલિયવસાનિ અનાગતમયાનિ મુનિગાથા ઉપતિસપ-
સિને એ ચ । લાઘુલો(-)

(૬) વાદે મુસાવાદં અધિગિચ્ય ભગવતા બુધેન ભાસિતે
એતાન મંતે ધંમપલિયાયાનિ ઇચ્છામિ

(૭) કિંતિ (!) બહુકે મિલ્લુપાયે ચ મિલ્લુનિયે ચ ।
અમિલ્લિનં સુનયુ ચ । ઉપધાલેયેયુ ચ ।

(૮) હેવં હેવા ઉપાસકા ચ । ઉપાસિકા ચ । ()ચ । એતેનિ
મંતે હમં લિલ્લાપયામિ અમિહેતં મ જાનંતતિ ।

લેખનું લાખાંતર

મગધના પ્રિયદર્શી રાજા સંઘને અલિવંદનપૂર્વક સંબો-
ધન કરીને, સંઘ સુખ અને આરોગ્યમાં રહે એમ ઇચ્છીને કહે છે:-

હે ભદ્રો ! બુદ્ધ, ધર્મ અને સંઘ પ્રત્યે મારી કેવી પૂજ્ય-
બુદ્ધિ અને શ્રદ્ધા છે એ આપ જાણો છો.

ભદ્રો ! જગવાન બુદ્ધે જે કંઈ કહ્યું છે તે બધું સારું છે
પણ સત્ય ધર્મ શાસ્ત્રવત રહે એ ઉદ્દેશથી, મેં ધર્મગ્રંથોની
વરણી કરી છે. આથી એ ગ્રંથોનાં નામ મારી તરફથી જાણા-
વવાનો હું મારો અધિકાર માનું છું.

હે ભદ્રો ! એ ધર્મગ્રંથો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. વિનય સમુક્કસ (વિનય સમુત્કર્ષ) — નૈતિક સંયમનો

ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ.

૨. અલિય-વસાની (આર્યવંશ)-ઋષિઓનાં આદશ જીવન અને આચારનો ગ્રંથ.
૩. અનાગત લયાનિ (અનાગત લય)-સંઘ અને સિદ્ધાન્તને સંલવનીય ભાવિ લયવિષયક ગ્રંથ.
૪. મુનિ-ગાથા-સાધુ સંબંધી કાવ્ય.
૫. મૌનેય-સુતે (મૌનેય સૂત્ર)-મૌન સંબંધી બૌદ્ધગ્રંથ.
૬. ઉપાતિસ પંસિને (ઉપતિષ્ય પ્રશ્ન) ઉપતિષ્યના પ્રશ્નો.
૭. રાહુલવાદ-લગવાન બુદ્ધે અસત્યથી પ્રારંભ કરીને રાહુલને આપેલ ઉપદેશ (લાઘુલોવાદે મુસાવાદ અધિગિચ્ચ).

હે ભદ્રો ! ઘણાખરા લિક્ષુકો અને લિક્ષુકિણીઓ ધર્મના આ ગ્રંથો કે વિભાગોમાંથી, વારંવાર ધર્મનું શ્રવણ અને ધારણ કરે અને ઉપાસકો તથા ઉપાસિકાઓને પણ એ જ રીતે ધર્મનું શ્રવણ અને ધારણ થાય એમ હું ઇચ્છું છું.

હે ભદ્રજનો ! જનતા મારી ઇચ્છા જાણી શકે તે માટે, મેં આ લેખ કરાવ્યો છે.

પ્રિયદર્શી એ મહારાજા અશોકનું એક બિરુદ હતું. આથી ઉપર્યુક્ત લેખ મહારાજા અશોકનો જ લેખ હોવાનું સચોટ પ્રમાણ મળી રહે છે.

આમ છતાં, ડૉ. શાહે આ લેખ પણ સંપ્રતિનો લેખ છે એમ માનવા-મનાવવાનો પોતાના લેખમાં વિચિત્ર પ્રયત્ન કર્યો છે એ ઘણું શોકજનક છે. દાકતર સાહેબે જાણીને લેખ પ્રિય-

દર્શિન્ (સંપ્રતિ) નો છે એમ ‘ પ્રાચીન ભારતવર્ષ ’ નામક પોતાનાં પુસ્તકમાં કહ્યું છે. (જુઓ પૃ. ૫૧ ટી૦) વળી પોતાનાં પુસ્તકમાં ‘ અત્યાર સુધી સર્વેની માન્યતા એમ છે કે, અશોક અને પ્રિયદર્શિન્ તે બન્ને એક જ વ્યક્તિ છે જ્યારે મારા મંતવ્ય પ્રમાણે, તે બન્ને ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓ હશે અને અશોક પછી તેના પૌત્ર તરીકે રાજા પ્રિયદર્શિન્ને રાજ્યની લગામ ગ્રહણ કરી છે. ’ એમ પૃ. ૮૪ નાં ટીપ્પણમાં કહ્યું છે. ‘ બાદ પ્રિયદર્શિન્ ઉર્ફે સમ્રાટ સંપ્રતિ થયો ’ એમ પૃ. ૧૯૫ માં કહીને, તેમણે પ્રિયદર્શિન્ અને સંપ્રતિની અભિન્નતા સ્વીકારી છે. આથી એક મહત્ત્વનો મુદ્દો ઉપસ્થિત થાય છે, કારણ કે પ્રિયદર્શિન્ એ અશોકનું નામ હતું. આ સંબંધમાં ‘ સુમંગલ-વિલાસિની ’ ના બીજા ભાગનાં પૃ. ૬૧૩-૧૪ નું નીચેનું પ્રમાણ અત્યંત મહત્ત્વનું થઈ પડે છે:—

અપર-ભાગે પિયદાસો નામ કુમારો ચત્તં ઉસ્સાપેત્વા
અસોકો નામ ધમ્મરાજા હુત્વા સો તા ધાતુયો ગહેત્વા જંબુદીપે
વિથ્યારિકા અકાસિ

અનાગતે પિયદાસો નામ કુમારો ચત્તં ઉસ્સાપેત્વા અસોકો
નામ ધમ્મરાજા ભવિસ્સતિ, સો ઇમા ધાતુયો વિથ્યારિકા
કરિસ્સતી તિ

ઉપરનાં પ્રમાણ ઉપરથી, પિયદાસો (પિયદાસ, પ્રિયદર્શઃ,
પ્રિયાદર્શઃ, પ્રિયદર્શી) એવું રાજ્યારોહણ અગાઉ અશોકનું

નામ હતું એમ સિદ્ધ થાય છે. ‘બુદ્ધચર્યા’ પૃ. ૫૪૭ માં પિયદાસ (પિયદસ્સી) એટલે અશોક એમ કહ્યું છે. અશોક અને પ્રિયદર્શીની એકતા આ રીતે સાબિત થાય છે.

લાપ્તુ આદિના શિલાલેખોને અંગે, પ્રિયદર્શિન્ એટલે સંપ્રતિ એમ કોઈ રીતે માનવાનું રહેતું જ નથી. આમ છતાં, દાક્તર સાહેબે પોતાના ગ્રંથમાં લાપ્તુના લેખ (જુઓ પૃ. ૫૧ ટી૦) તેમજ અશોકના અન્ય લેખોને સંપ્રતિના લેખો માની લઈને, એ રીતે અશોકને સંપ્રતિ પણ માન્યા છે. હવે આપણે લાપ્તુના લેખ સંબંધી લેખકનાં મંતવ્યનો વિચાર કરીએ. તેમણે એ લેખ સંબંધી, પોતાના લેખમાં પૃ. ૭૭ ઉપર કહ્યું છે કે:—

“ લાપ્તુ શિલાલેખ અથવા જેને ખીજે વૈરાટનો લેખ પણ કહેવાય છે તેની આદિમાં જ, અશોકને બુદ્ધ ભગવાન, ધર્મ અને સંઘ પ્રત્યે ભક્તિભાવ બહાર કરતો લખેલ છે. જે પ્રમાણે બૌદ્ધ ધર્મમાં ત્રિપદીનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે તે મિશાલે લલે કેટલાક વિદ્વાનો આ અર્થને સંમત થતા હોય, પણ જો તે જ અર્થ નિર્મિત હોય તો, તે જ લેખમાં આગળની જે લીટીઓ છે તેની સાથે તે શા માટે બંધાયેલો થતો નથી ? વળી, ખડક લેખોમાં તેમજ સ્તંભ લેખોમાં, જે ધર્મ પ્રરૂપેલો છે તે કોઈપણ અંશે બૌદ્ધ ધર્મ નથી એમ ડૉ. ફ્લીટ સાહેબની ઠેઠ સુધી માન્યતા હતી; કારણ કે તેમાં કયાંય “ બુદ્ધ ” એવો શબ્દ લખેલ નજરે પડતો નથી. અને “ સંઘ ” શબ્દ પણ માત્ર એક જ વખત વપરાયેલો છે. અને તે પણ એવો ખૂણેખાંચરે વપરાયેલો છે કે, તેનું મહત્ત્વ એટલું બધું સ્વીકારી શકાય નહી. ”

“ જે ત્રિપદીનો ઉપરમાં નિર્દેશ કરાયો છે તેવી ત્રિપદી જૈન સંપ્રદાયમાં, “ સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મ ” એ ત્રણ તત્ત્વોની બનેલ રત્નત્રયમ્ કહેવાય છે; અને સમ્યગ્દર્શન=સમ્યક્ત્વ-પ્રાપ્તિ=બોધિવીજ મેળવવા માટે પ્રાથમિક જરૂરીઆત પ્રથમ પાયારૂપે તેની ગણના કરેલી છે. ”

લાપ્તના લેખ સંબંધી દાક્તર સાહેબનાં ઉપર્યુક્ત વિચિત્ર મંતવ્ય ઉપરથી, અનેક મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત થાય છે. પહેલો મુદ્દો એ છે કે, તેમણે માનેલ ‘ બાબ્રા ’ એ નામ જ ખોટું છે. ‘ બુદ્ધ ’ શબ્દનો લેખમાં ઉલ્લેખ જ નથી અને ‘ સંઘ ’ શબ્દનો એક જ વાર ઉલ્લેખ થયેલો છે એવું તેમનું મંતવ્ય ચતુર્થ નથી. લેખની આગળની લીટીઓ બૌદ્ધોની ‘ ત્રિપદી ’ નાં સ્વરૂપને બંધબેસતી નથી એવું તેમણે શા માટે માની લીધું છે ? એ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. તેમણે લેખની આગળની લીટીઓ કેમ નથી બતાવી ? એ પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થાય છે. ‘ સંઘ ’ શબ્દ ખૂણેખાંચરે પડેલ છે એમ કહીને, લેખક મહાશય શું કહેવા માગે છે ? એ સમજવું જ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

‘ ત્રિરત્ન ’ એ શબ્દ જૈનોનો જ છે એમ લેખકે માની લીધું છે પણ તે અચુક્ત છે. ત્રિરત્ન કે ત્રિશરણ એટલે બુદ્ધ, બુદ્ધ ધર્મ અને બૌદ્ધ સંઘ. બુદ્ધ શરણં ગચ્છામિ, ધર્મ શરણં ગચ્છામિ, સંઘ શરણં ગચ્છામિ એ વાક્યો બૌદ્ધોનાં ત્રિરત્નનાં વાચક છે.

લેખમાં બતાવેલ સાત ગ્રંથો-વિનયસમુત્કર્ષ:(પાટિમો-

કખ), આર્યવંશાઃ (અંગુત્તરનિકાય, દ્વિતીય લાગ), અનાગતલયાનિ (અંગુત્તરનિકાય, તૃતીયલાગ), મુનિગાથાઃ (સુત્તનિપાત-મુનિસુત્ત, પ્રથમ લાગ), મૌનેયસુત્રમ્ (સુત્તનિપાત-નાલકસુત્ત, તૃતીય લાગ), ઉપતિષ્ઠ્યપ્રશ્ન (સુત્તનિપાત, ચતુર્થ લાગ) અને રાહુલવાદ (મજ્ઞિમ્મ-નિકાય-રાહુલીવાદસુત્ત, પ્રથમ લાગ) જૈનોમાં છે એમ દાક્તર સાહેબ બતાવી શકશે ખરા ? આ ગ્રંથો જોવા, જાણવા કે મેળવવાની તેમણે કોઈવાર જરાયે તસ્દી પણ લીધી છે ખરી ?

દાક્તર સાહેબે ડૉ. ફલીટનો મત ટાંક્યો છે પણ એ વાસ્તવિક નથી. ડૉ. ફલીટનો મત આધુનિક ઇતિહાસ અને સંશોધનની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં, અનુપયુક્ત થઈ પડે છે. ડૉ. દેવદત્ત ભાંડારકરે પોતાના ' Asoka ' ની બીજી આવૃત્તિમાં આ સંબંધી પૃ. ૭૯-૮૦ ઉપર સત્ય જ કહ્યું છે કે:—

The question regarding which, difference of opinion is now possible is: when did Asoka become a follower of Buddhism ? The scholar who considered this question last was the late Dr. J. F. Fleet. He held that, the Dhamma inculcated in the rock and pillar edicts was in no way the Buddhist Dhamma, because in them Buddha is not mentioned at all and the Sangha only once and in such a way as to place it on a par with other creeds. The object of these edicts, says Dr. Fleet, was thus 'not to propagate Buddhism or any other particular religion, but to proclaim the determination of Asoka

to govern his kingdom righteously and kindly in accordance with the duty of pious kings." In other words, term *Dhamma*, used in the rock and pillar edicts, Fleet takes as the 'ordinary' *Dharma* of kings, which is laid down in the *Manavadharmasastara*, 1-114, as one of the topics of that work.' According to him, Asoka was converted to Buddhism in the thirtieth year from his coronation, that is, two year after the pillar edicts were engraved. Evidently, Fleet ignores The fact that, the *Dhamma* Asoka refers to in his rock and pillar edicts is intended for being put into practice, not by himself or his officers, but by all men. Obedience to parents, respect for teachers, seemly behaviour towards relatives and so forth, as we shall see later on, are some of the practices of *Dhamma* taught by Asoka. This *Dhamma* can not possibly be *raja-Dhamma*, which represents a code of duties for a king and his officers to perform and not for his people.

(અશોક બુદ્ધધર્મનો અનુયાયી ક્યારે થયો એ પ્રશ્નને અંગે મતભેદ હવે શક્ય છે. આ પ્રશ્નના સંબંધમાં, ડૉ. જી. ઍફ. ફ્લીટ નામના વિદ્વાને છેલ્લો વિચાર કર્યો હતો. ખડકલેખો અને સ્તંભલેખોમાં જણાવવામાં આવેલો ધર્મ એ કોઈ રીતે બુદ્ધ ધર્મ નથી એવો તેમનો મત છે. લેખમાં 'બુદ્ધ' શબ્દનો ઉલ્લેખ જ નથી અને 'સંઘ' શબ્દ માત્ર

એક વાર વપરાયેલો છે અને તે પણ બીજા ધર્મો સાથે સમા-
નતાદર્શક રીતે એવી પણ ડા. ફલીટની માન્યતા હતી. બુદ્ધ
કે કોઈ બીજા ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો ઉદ્દેશ આ લેખોનો
ન હતો એમ પણ ડા. ફલીટે કહ્યું છે. લક્ષિતપ્રધાન રાજા-
ઓનાં કર્તવ્ય અનુસાર, 'પોતાનું' રાજ્ય નીતિ અને દયાથી
ચલાવવાનો નિશ્ચય જાહેર કરવો એ જ આ લેખોનો ઉદ્દેશ
હોવાનું ડા. ફલીટનું મંતવ્ય હતું. 'માનવધર્મશાસ્ત્ર' માં
એક વિષય તરીકે, રાજાઓનો સામાન્ય ધર્મ પહેલા જાગમાં
પૃ. ૧૧૪ ઉપર જણાવવામાં આવ્યો છે. તે જ સામાન્ય ધર્મના
અર્થમાં ખડકલેખો અને સ્તંભલેખોનો 'ધર્મ' શબ્દ વપ-
રાયેલો છે એમ બીજા શબ્દોમાં કહી શકાય એમ પણ ડા.
ફલીટે કહ્યું છે. અશોકનાં રાજ્યકાળ પછી ત્રીસ વર્ષે,
એટલે સ્તંભલેખોના નિર્માણ પછી બે વર્ષે અશોકે બૌદ્ધ
ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો એમ ડા. ફલીટ માને છે.
અશોકે ખડકલેખો અને સ્તંભલેખોમાં જે ધર્મનો નિર્દેશ
કર્યો છે તે ધર્મ પોતાને કે પોતાના રાજપુરૂષો માટે નહીં
પણ સર્વ મનુષ્યો માટે આચરવાનો ધર્મ છે એવા અશોકના
ધરાદાની ફલીટ સાહેબ દેખીતી રીતે ઉપેક્ષા કરે છે. માયાપની
આજ્ઞા માનવી, ગુરૂ પ્રત્યે વિનય, આત્મજનો પ્રત્યે સદ્વર્તન
આદિનો અશોકે ધર્માચરણ તરીકે યોગ્ય આપ્યો હતો એમ
આપણે હવે પછી જોઈશું. આથી અશોકનો ધર્મ રાજધર્મ
હોય એ શક્ય નથી રાજધર્મ એ તો રાજા અને રાજપુરૂષોના કર્ત-
વ્યોનો કાયદો છે. એ પ્રજાનાં કર્તવ્યનો કાયદો નથી).

લાખુના લેખમાં જ 'બુદ્ધ' શબ્દ ત્રણવાર વપરાયેલો છે

‘ સંઘ ’ શબ્દ બે વાર વપરાયેલો છે. દાક્તર સાહેબને લેખમાં ‘બુદ્ધ’શબ્દ છે એની ખબર જ નથી. ‘સંઘ’ શબ્દ પણ લેખમાં એક જ વાર આવે છે એમ તેઓ કહે છે. આથી દાક્તર સાહેબે શિલાલેખ જ નથી વાંચ્યો એમ માનીએ તો શું ખોટું ?

પ્રહ્લગિરિના લેખમાં ત્રીજી લીટીમાં, સિદ્ધપુરના લેખમાં છઠ્ઠી લીટીમાં, જતિંગાવાળા લેખમાં પાંચમી લીટીમાં, સારનાથના લેખમાં ત્રીજી, ચોથી અને સાતમી લીટીમાં, સાંચીવાળા લેખમાં પહેલી અને ત્રીજી લીટીમાં, કૌશામ્બીના લેખમાં ત્રીજી લીટીમાં, માસ્કીવાળા લેખમાં ત્રીજી લીટીમાં અને દિલ્હી-ટોપરાના લેખમાં ૨૫ મી લીટીમાં એમ આ આઠ લેખોમાં ‘ સંઘ ’ શબ્દ ૧૨ વાર વાપરવામાં આવેલ છે. ભાપુના લેખ સાથે ‘ સંઘ ’ શબ્દ અશોકના લેખોમાં કુલે ૧૪ વાર વપરાયો છે.

‘ બુદ્ધ ’ શબ્દ રૂમિની દેવી, નાગાર્જુનની ગુફા અને માસ્કીના લેખોમાં બીજી લીટીઓમાં જ વપરાયો છે. ભાપુના લેખ સાથે ‘ બુદ્ધ ’ શબ્દ અશોકના લેખોમાં છ વાર વાપરવામાં આવ્યો છે.

ભાપુના આખાથે શિલાલેખ સંબંધી ડૉ. સાહેબનો કેટલો બધો વિભ્રમ છે એ આ સર્વ ઉપરથી નિશ્ચિત થઈ શકે છે.

આકારાવંતિ અને આકારાવંતિ

લેખક મહાશયે રૂદ્રદામા ક્ષત્રપે જીતેલા કેટલાક દેશો (પૂવ અને પશ્ચિમ આકર, અવંતિ, અનૂપ, આનર્ત, સુરાષ્ટ્ર,

શ્વેત્ર, મરૂ, કચ્છ, સિંધુ સૌવીર, કુકુર, અપરાંત અને નિષાદ*) સંપ્રતિ મહારાજાએ જીત્યા હોય એમ માન્યું છે. તેમણે આ દેશોનાં નામ ગણાવતાં, પૂર્વ અને પશ્ચિમ આકર તથા અવંતિને બદલે ‘ પૂર્વ તથા પશ્ચિમ આકરાવંતિ ’ (પૂર્વાપરાકરાવંતિ) એ શબ્દો વાપર્યા છે. વળી તેમણે પોતે માનેલ ‘ આકરાવંતિ ’ ની વિચિત્ર વ્યાખ્યા આપી છે. તેમણે આ વ્યાખ્યા આપતાં કહ્યું છે કે:—

આકર=ખાણુ+અવંતિ=ઉજ્જયિની.

લેખકની આ વ્યાખ્યા બરાબર નથી એ દેખીતું છે.

લેખકે આકરનો અર્થ લેખકે આદિની ખાણવાળું સ્થાન, ખાણ અને દેશ એમ કર્યો છે. (જુઓ તેમનાં પ્રાચીન ભારતવર્ષનાં પૃ. ૧૮૦ ટી૦, પૃ. ૨૨૩ અને ૨૨૩ ટી ૦). તેમણે આ ત્રણે અર્થો લલે આખ્યા હોય; પણ રૂદ્રદામને જીતેલ પૂર્વ અને પશ્ચિમ આકર (પૂર્વાપરાકરાવંતિ) માં ‘ આકર ’ શબ્દ દેશવાચક જ છે એ તેમણે યથાર્થ રીતે સમજવું જોઈતું હતું. આ રીતે બરાબર સમજીને, પૂર્વ અને પશ્ચિમ આકર (પૂર્વાપરાકરાવંતિ) માં, ‘ આકર ’ શબ્દ દેશવાચક જ છે એમ તેમણે સ્પષ્ટ જણાવવાની જરૂર હતી; પણ તેમણે તેમ ન કરતાં, ‘ આકર ’ નો અર્થ ‘ દેશ’

*જનપદાનાં સ્વવીર્યાર્જિતાનામનુરક્તસર્વપ્રકૃતીનાં પૂર્વાપરાકરાવન્ત્ય-
નૂપનીવૃદાનર્ત્તસુરાષ્ટ્ર શ્વ (મ્) ર (મ) રુ (કચ્) છ (સ) ર
(ન) ધુસ (ઔ) વ (ર્) ર કુકુરાપરાંતનિષાદાદીનાં સમગ્રાણાં

—ગુજરાતના ઇતિહાસિક લેખ. પૃ. ૧.

પણ ક્યેં છે, ‘ખાણુ’ પણ કરેલ છે જે ઠીક નથી કહેવાની મતલબ એ જ કે, રૂઢિદામાએ જીતેલ દેશોમાં ‘આકર’ એ એક દેશવાચક જ શબ્દ છે.

આકર એ એક દેશ હોવાના સંબંધમાં નિમ્ન પ્રમાણો જાણવા જેવા છે:—

...अवन्ति के पूरब लगा हुआ आकर देश था...

—भारतभूमि और उसके निवासी पृ. ૭૪

Ākara or Dacarna

—Cambridge History of India, Vol. 1 P. 523.

(આકર અર્થાત્ દશાણુ)

પૂરબી, પચ્છિમી આકર

—भारतीय इतिहास की रूपरेखा भाग ૨, પૃ. ૮૧૬

(પૂર્વ અને પશ્ચિમ આકર).

આકર એ અવંતિની પૂર્વનો એક દેશ હતો અને તેના પૂર્વ આકર અને પશ્ચિમ આકર એવા બે ભાગો હતા એમ ઉપયુક્ત પ્રમાણોથી સિદ્ધ થાય છે. આકર દેશને દશાણુ દેશ પણ કહેતા હતા. લેખક માને છે તેમ ‘આકાર’ ને નહીં.

લેખક મહાશયે જ્યાં ‘આકર’ નો અર્થ ‘ખાણુ’ થવો જોઈએ ત્યાં ‘દેશ’ ક્યેં છે. દાખલા તરીકે ઉદાયન સિંધુ-સૌવિરપતિના સ્વામીત્વવાળા દેશો વિગેરેમાં, ૧૬ દેશો ઉપરાંત, વીતલયપટ્ટણ આદિ ૩૬૩ નગરો અને આકર (ખાણુ)

પણ હતી એ ઇતિહાસ આદિમાં સુવિદિત છે. લગવતી-સૂત્રમાં પણ સિંધુ-સૌવિરપતિ ઉદાયનનાં સ્વામીત્વવાળા દેશો વિગેરેનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ છે. તેમાં ‘ આકર ’ નો અર્થ સુવર્ણાદિ ખાણો ’ એવો કરવામાં આવ્યો છે* આમ છતાં, લેખક મહાશયે ઉદાયનના દેશો વિગેરે ગણાવતાં, ‘ આકર ’ નો અર્થ ખાણને બદલે દેશ જ કર્યો છે આ કેવું કહેવાય ?

લેખકે ‘ આકરાવંતિ ’ ઉપરાંત, ‘ આકારાવંતિ ’ શબ્દ પણ દેશવાચક રૂપમાં વાપર્યો છે. ‘ આકાર ’ એ શબ્દ દેશવાચક રૂપમાં કદાપિ વપરાતો નથી. આકાર એ દેશવાચક શબ્દ જ નથી આથી આકારાવંતિ એ લેખકનો શબ્દપ્રયોગ જ ખોટો છે, વળી આકારનો અર્થ ‘ સમૂહ ’ થાય છે તે ઉપરથી, ‘ સ્તૂપોનો સમૂહ ’ એવો અર્થ કરીને લેખકે તેનો અર્થ કદાચ સાંચી અને ભીલસાનો પ્રદેશ થાય એમ કહ્યું છે એ કેટલું બધું વિચિત્ર કહેવાય ? વળી ‘ પૂર્વાપરાકારાવંતિ ’ નો લેખકે ‘ પૂર્વ અવંતિનો પાછલો ભાગ ’ એવો જ અર્થ કર્યો છે એ પણ જેવું તેવું વિચિત્ર નથી.

પૂર્વ આકરાવંતિ અને પશ્ચિમ આકરાવંતિ એ નામના કોઈ દેશો જ ન હતા-લેખકે આમ છતાં, એ બન્નેને દેશો ગણ્યા છે. પૂર્વાપરાકારાવંતિને પણ તેમણે એક દેશ કે પ્રદેશ ગણેલ છે. એ લેખક મહાશય શું ન કરે એ સમજવું કલ્પનાતીત થઈ પડે છે.

*મગવતીસૂત્ર (ગુજરાત વિદ્યાપીઠ-અમદાવાદવાલું) પાંચમું અંગ,
ત્રીજો खंड. પૃ. ૩૨૬.

છેવટના બે બોલ

આ પ્રમાણે, આજના પ્રકાશમય ઐતિહાસિક ક્ષેત્રમાં, અંધકાર માની જનતાની આંખે પાટા બાંધવાનો અને બે વિધર્મી રાજાઓના લેખોને પોતાના ધર્મના રાજના લેખો મનાવી, બીજાની સંપત્તિ સ્વકીય સંપત્તિ મનાવવાનો દાકતર સાહેબે વિચિત્ર પ્રયત્ન કર્યો છે. એ પ્રયત્નનો શો ઉદ્દેશ હશે તે તેઓ જ જાણે. એથી કંઈ વિશેષ કહેવાની જાગ્યેજ જરૂર છે.

દાકતર સાહેબનો લેખ માની લઘએ તો, ચંદ્રગુપ્ત, બિન્દુસાર આદિના રાજ્યકાળ ક્યાંથી ક્યાં સુધી ગણાવા એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. વળી સમ્રાટ અશોકે શિલાલેખો જ ઉભા કરાવ્યા ન હતા અને અશોકના શિલાલેખોમાં આલેખાયેલી લિપિ જૈન લિપિ છે એમ ઘણીયે બાબતો માનવી પડે છે, પણ એમ કોઈ રીતે માની શકાય તેમ જ નથી.

અશોકના લેખો સંપ્રતિ મહારાજાના છે એમ ઘટાવવા માટે, દાકતર સાહેબે અશોકના લેખોમાં સૂક્ષ્મ અહિંસાનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું છે એમ જે કહ્યું છે તે યુક્ત નથી. રૂપનાથ, વૈરાટ અને સહસ્રામના લેખો સંપ્રતિ મહારાજાના છે એમ તેમણે સ્પષ્ટ રીતે કે ગર્ભિતપણે માન્યું છે તે પણ ઠીક નથી.

દાકતર સાહેબના આખાં લેખનું તાત્પર્ય એજ કહી શકાય કે, તેમણે જાણી જોઈને જ. અશોકના શિલાલેખોને સંપ્રતિ મહારાજાના ઠરાવવાનો પોતાના લેખમાં વિચિત્ર પ્રયાસ કર્યો છે તેમના એ લેખથી તેમની મુરદ પાર પડી

નથી એમ તો જરૂર કહી શકાય, અને એટલું આપણું સહ-
ભાગ્ય છે એમાં કંઈ શંકા નથી.

લેખકે અશોક અને સંપ્રતિ (પ્રિયદર્શી) ને એક
ગણીને, અશોકને ઉડાડી મૂક્યા છે; પણ એથી અશોક જેવી
મહાન ઐતિહાસિક વ્યક્તિ ઐતિહાસિક ક્ષેત્રમાંથી પદબ્રજ
થાય તેમ છે ? નહીં જ.

અશોકને આ પ્રમાણે ઉડાડી મૂકનાર દાક્તર સાહેબ
અશોક અને સંપ્રતિના રાજ્યકાળ ક્યાંથી ક્યાં સુધી માને
છે તે જણાવશે ખરા ?

આમ દાક્તર સાહેબનો આખોયે લેખ એક હદ બહા-
રનો વિચિત્ર પ્રયાસ છે. તેઓ આવા વિચિત્ર લેખો હવેથી
ન લખે એવા સહૃદય સૂચન સાથે વિરમું છું.

ડૉ. ત્રિભુવનદાસને પ્રશ્નો

૧. ચક્રવર્તી મહારાજા ખારવેલ આશ્વિક મતાનુયાયી
હતા ?

૨. મનક મુનિનું મૃત્યુ બાર વર્ષની વયે થયું હતું ?

૩ ‘ શાકતાયન ’ એ નામ ખરું છે ?

૪. મહાન વૈયાકરણ પાણિનિ જૈન હતા ? તેમનું જન્મ-
સ્થાન ગોનાર્ડ (ગોનર્દ) દેશમાં હતું ?

૫. આપ જે ચંપા માનો છો તેની પાસે ગંગા નદી છે.

શ્રીવીરપ્રભુનાં કૈવલ્ય-સ્થાન જ'ભીયગામ પાસેની રૂબુવાલુકા નદી, આપે માનેલાં કૈવલ્ય-સ્થાન પાસેની નદી છે ?

૬. આપ જે સ્થળને પાવાપુરી માનો છો તે સંબંધમાં આપે માનેલ જગચિંતામણિ સૂત્ર અને સમયસુંદરનાં સ્તવ-નનાં પ્રમાણો સિવાય, આપની પાસે બીજાં કોઈ પ્રમાણો છે ?

૭. 'લટ્ટ' શબ્દનો અર્થ શું ?

૮. વેરાવળ પાસે આપે માનેલ શૌરીપુર પાસે જમના નદી છે ?

૯. સચ્ચઉરી એ સાંચીની સાથે કેવી રીતે બંધબેસતી થાય ? એ બન્નેની એકતા સંભવી શકે ? સચ્ચઉરી શ્રી વીરપ્રભુનું નિર્વાણ-સ્થાન છે એમ કેમ માની શકાય ?

૧૦. 'આયુદ્ધાઝ' સાથે અયોધ્યાની સરખામણી કેવી રીતે કરી શકાય ?

૧૧. 'જનંગમ દ્વિજ'નો અર્થ શું થાય ?

૧૨. દંતિવર્ધનને અવંતિના એક રાજા તરીકે માનવા માટે, 'ભરતેશ્વરબાહુબલિવૃત્તિ' નાં લાપાંતર સિવાય, આપની પાસે બીજાં કોઈ પ્રમાણ છે ?

૧૩. 'વાહી' શબ્દનો અર્થ શો ?

૧૪. પસેનદી અને પએસી એ બન્નેને આપ કેવી રીતે એક માનો છો ?

૧૫. શ્રીયકના ગુરૂ કોણ હતા ?

૧૬. “ અયોધ્યા જતાં, વચ્ચે કનકખલ તાપસના આશ્રમ-
વાળું મોટું જંગલ આવેલ છે ” એમ ક્યાં લખેલ છે ?

૧૭. કૃષ્ણિકે ચંપાનગરી ક્યારે વસાવી ? ચેટક રાજા અને
કૃષ્ણિકનું યુદ્ધ ક્યારે થયું ? ચંપા વસ્યા પછી કે તે પહેલાં ?
ચેટક અને હલ્લ વિહલનાં મૃત્યુ ઇ. સ. પૂર્વે ૫૨૭ માં
થયાનું મંતવ્ય સત્ય છે ? ઉવવાઈસૂત્રમાં કૃષ્ણિકે કરેલ જે
સામૈયાનો ઉલ્લેખ છે તે સામૈયું કોનું કરવામાં આવ્યું હતું ?

૧૮. પરદેશી રાજા કોશલપતિ હતા એવું ક્યાં જૈન
શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે ?

૧૯. શ્રીવીરપ્રભુનું નિર્વાણ હસ્તિપાલ રાજાની અશ્વ-
શાળામાં થયું હતું એમ ક્યાંય લખ્યું છે ?

૨૦ શ્રીપાર્શ્વનાથ લગવાનને કેશી નામે ગણધર (પટ્ટધર
નહીં) હતા એમ ક્યાં ગ્રંથમાં લખ્યું છે ?

૨૧. આચારાંગ સૂત્રમાં જણાવેલી વજ્રભૂમિથી, ભિન્ન
એવી આપની વજ્રભૂમિ ક્યાં છે ? આપની વજ્રભૂમિ સંબંધી
આપ કોઈ પ્રમાણ આપશો ?

૨૨. પ્રિયદર્શી અને સંપ્રતિ એ બન્ને એક હોવાની
આપની માન્યતાને અંગે આપ શું પ્રમાણ આપો છો ?

૨૩. ‘ સચ્ચઉરીમંડણ ’માંનું સચ્ચઉરી (સત્યપુર)
ક્યાં છે ?

૨૪. શ્રીવીરપ્રભુનાં લગ્ન ૧૩-૧૪ વર્ષની વયે થયાં
હતાં એમ ક્યાંય લખ્યું છે ?

૨૫. ઉદયન વત્સપતિ અને ઉદાયી મગધપતિ એ બન્નેમાં ખૂન કોનું થયું હતું ? અપુત્રીઓ કોણ મરણ પામ્યો હતો ?

૨૬. માસ્કીના શિલાલેખમાં, ‘ દેવાનાં પિયસ અસોક્સ ’ એમ લખ્યું છે તો એ શિલાલેખ અશોકનો કે સંપ્રતિ મહારાજનો ? ‘ પ્રિયદર્શી ’ એ વિશેષણ ઘણા રાજાઓને લાગુ નથી પડતું ?

૨૭. લાણુના લેખમાંના શબ્દોનો અર્થ આપ શું કરો છો ?

૨૮. કૌશામ્બીથી અતિરિક્ત આપે માનેલ વંશ દેશ કોઈ પણ ધર્મનાં શાસ્ત્રમાં છે !

૨૯. ચંદ્રગુપ્ત નંદનો દીકરો હતો એમ કલ્પસૂત્રની સુખ્યોધિકા ટીકામાં ક્યાં લખ્યું છે ?

૩૦ ચંદ્રગુપ્ત નંદના પુત્ર હોવાનું ‘ પરિશિષ્ટપર્વ ’માં લખ્યું છે ?

૩૧ ચંદ્રગુપ્ત અને નંદ વચ્ચેના સંબંધને અંગે, ઉપર્યુક્ત બે ગ્રંથોને આપે ખોટા માન્યા છે તો એ સંબંધમાં આપ કંઈ સમાધાન કરી શકશો ?

૩૨. આપ કેટલા માઇલનો યોજન ગણો છો ?

૩૩. આપની માનેલી સાંચીથી લરહુત કેટલા માઇલ થાય ?

૩૪. બિંદુસાર પછી રાજકર્તા તરીકે, આપ અશોક (સંપ્રતિ) ને મૂકો છો તો અશોકે ક્યાંથી ક્યાં સુધી રાજ્ય કર્યું ?

૩૫. સેંડેકોટસ અને અશોક વચ્ચે કંઈ સામ્ય છે ? આ સંબંધમાં કંઈ ખુલાસો કરશો ?

૩૬. ધૌલી જૌગડ સમેતશિખરથી આશરે ચારસો માઈલ ગણાય છે, તો પછી એને તળેટી કેમ ગણી શકાય ?

૩૭. પચૂપગમનનો અર્થ શું ? તેની પ્રતિક્રમણ સાથે સરખામણી કેવી રીતે કરી શકાય ?

૩૮. ડૉ. બુહલરે અણુપ્રતોને આશ્રવો કહ્યા છે એમ ખતાવી આપશો ?

૩૯. મહારાજ સંપ્રતિએ કુવાઓ અને વાવો ખંધાવેલ હોવાનું ‘ પરિશિષ્ટ પર્વ ’ માં કયાં લખ્યું છે ?

૪૦. જરહુત સ્તૂપમાં મહાત્મા બુદ્ધની માતા માયા-દેવીનાં સ્વપ્નનું (મહાત્મા બુદ્ધનાં ગર્ભાવતરણ સંબંધી) જે દૃશ્ય છે તે આપે સંપ્રતિની માતાનું કેમ માની લીધું છે ? આ સંબંધી કંઈ પ્રમાણો આપશો ? માયાદેવીનાં સ્વપ્ન-દૃશ્ય ઉપરનો મગવતો ઉક્રંતિ એ લેખ આપે કાઢી નાખ્યો તો નથી ? એ લેખનો અર્થ આપ જાણો છો ?

૪૧. અજાતશત્રુ અને સંપ્રતિએ જરહુતમાં સ્મારકો કરાવ્યાં હતાં એ સંબંધમાં, આપ કંઈ પ્રમાણો આપી શકો છો ?

૪૨. પ્રાચીન ‘ ભારતવર્ષ ’નાં પૂંઠાં (તેમજ પૃ. ૧૬૨) ઉપરનું કલ્પવૃક્ષનું ચિત્ર જે હજાર વર્ષનું પુરાણું છે એમ આપ માને છો એ સંબંધમાં કંઈ પ્રમાણ છે ?

૪૩. શું બૌદ્ધો ચતુર્વિધ સંધ નથી માનતા ?

૪૪. અશોકના શિલાલેખોમાં ' નિર્ઞન્ય ' શબ્દ મુખ્યપણે વપરાયેલ છે કે ગૌણપણે ?

૪૫. સરસ્વતીનાં ચિત્રને માથું ન હોવા છતાં, આપે એ નવું મૂકી દીધું છે એ કંઈ જાતની શોધ કહેવાય ?

૪૬. ' દિસાગિરિ ' નો અર્થ શું ? પુરુવિદા નો અર્થ શું થાય ?

૪૭. મહાક્ષત્રપ રૂદ્રદામાનો સમય કયારે (કયાંથી કયાં સુધી) ગણો છો ?

૪૮. કોટિવર્ષ એ ગુજરાતના લાટની રાજધાની હતું ? એ વડનગર કે ખંભાત હોવાની શક્યતાના સંબંધમાં, આપ કંઈ પ્રમાણો આપશો ?

૪૯. શ્રીવીરપ્રભુને સંગમ દેવનો ઉપસર્ગ પ્રવેતાન્બી માસે થયો હતો ?

૫૦. મૌર્યવંશી રાજાઓનો એકંદર કાળ કેટલો ?

૫૧. પ્રિયદર્શિન્, પ્રિયદર્શિન્ (પ્રિયદર્શી), અશોક, અશોક-વર્દ્ધન અને સંપ્રતિના સંબંધમાં આપની માન્યતા શું છે ?

૫૨. કેષકદેશ કયાં આવ્યો હતો ?

૫૩. જરહુત સ્તૂપ પ્લેઈટ ૩૦ માંના ચિત્રનો પરિચય, બૌદ્ધધર્મના પ્રખર હિમાયતી અને દૃઢભક્ત મગધપતિ સમ્રાટ અશોકવર્દ્ધન (અશોક) તરીકે ચિત્ર-પરિચયમાં કરાવી (આકૃતિ ૧૪, પૃ. ૧૦૩), પૃ. ૧૦૩ માં પ્રિયદર્શી એટલે આપે માનેલ સંપ્રતિની હકીકતો કેમ આપી છે ?

તુર્ત જ મંગાવી હયો

શ્રી વીર-વિહારમીમાંસા

(છન્નસ્થાવસ્થાની દૃષ્ટિએ વિચારણા)

વિદ્યાવદ્ધલ ઇતિહાસ-તત્ત્વમહોદધિ આચાર્યશ્રીવિજ-
યેન્દ્રસૂરજીએ નિબંધરૂપે લખેલ આ પુસ્તિકામાં, ચરમ
તીર્થ કર શ્રી મહાવીર પ્રભુએ છન્નસ્થાવસ્થામાં કરેલ વિહારોને
અંગે, ઇતિહાસો વિગેરેને આધારે પ્રવર્તમાન વિચારોની
યથાયોગ્ય મીમાંસા કરવામાં આવી છે. એનાં વાચનથી તમને
ઘણીયે નવીન હકીકતો અવશ્ય જાણવાની મળશે.

કિંમત ૧ આનો ૮. ખ. ૦૧૧ આનો.

અમારી અંધમાળા તરફથી પ્રગટ થયેલાં અને અંધ-
માળામાં વેચાતાં પુસ્તકોનું વિગતવાર સૂચીપત્ર પણ જોઈતું
હશે તો તે ખુશીથી મોકલી આપીશું.

હરીસ રોડ
ભાવનગર.

}

યશોવિજય જૈન અંધમાળા.

